

נזיר עמדה

מארס 2003

ירושלים

הגדר הרעה

הפרת זכויות האדם
כתוצאה ממכשול הפרדה

נייר עמדה

מארכ 2003

ירושלים

הגדר הרעה

הפרת זכויות האדם
כתוצאה ממכשול הפרדה

תחקיר וכתובה: יחזקאל ליין

עריכה: יעל שטיין

ריכוז מידע: נגיב אבו רקייה

בצלם מבקש להודות לאדריכל ערן טמיר על הסיוע המקצועי בהכנת הדו"ח.

צוות בצלם והנהלתו:

יו"ר ההנהלה: פרופ' ענת בילצקי

חברי ההנהלה: איילת אופיר, פרופ' אריה ארנון, סלסו גרברז, ד"ר הנרייט דהאן-כלב, עו"ד נאסר דרוויש, עו"ד שרון טל, רני טלמור, ויקטור לדרפרב, פרופ' אבישי מרגלית, גילה סבירסקי, עו"ד חסן עאבדי, פרץ קדרון, ד"ר מנחם קליין, ד"ר אמנון קפלוק, דני רובינשטיין, ד"ר נאדירה שלהוב-קבורקיאן, פרופ' ליאון שלף.

מנכ"לית: ג'סיקה מונטל

חברי הצוות: עאטף אבו א-רוב, מוסא אבו הששה, נגיב אבו רקייה, חנין אליאס, נמרוד אמזלק, מאיה ג'ונסטון, תומר גרדי, רחל גרינשפן, עלי דרר'מה, אתי דרעי, סוהא זייד, איאד חדאד, ליאור יבנה, יחזקאל ליין, רסלאן מחאגינה, מיקול ניצא, סוהאד סאקאללה, שלומי סויסה, בהא עליאן, שירלי ערן, אופיר פוירשטיין, איל רז, צבי שולמן, יצחק שוסטר, יעל שטיין, רונן שניידרמן.

המכשול לחצוץ בין יישובים פלסטיניים רבים ולהפוך את חלקם למובלעות מבודדות. במקרים רבים יחצוץ המכשול בין כפרים לבין האדמות החקלאיות מהן מתפרנסים חלק מתושביהם. לפי הערכת בצלם, צפוי המכשול להשפיע לרעה באופן ישיר על חייהם של כ-210,000 פלסטיניים לפחות, המתגוררים ב-67 כפרים, עיירות וערים.

נייר עמדה זה מנסה להעריך, בהסתמך על המידע הקיים היום, את השלכות המכשול על האוכלוסייה הפלסטינית ולהצביע על המחיר האנושי הכרוך בהקמתו לפי התוואי שנקבע. כמו כן בוחן נייר העמדה את חוקיותו של המכשול, כפי שהוא מתוכנן היום, לפי המשפט הבינלאומי שישראל התחייבה לקיימו. מטרת המסמך היא להתריע על ההפרות של זכויות האדם ושל המשפט הבינלאומי הטמונות בקביעת תוואי המכשול בתוך שטח הגדה המערבית. מאחר שהקמת הקטע הראשון של המכשול טרם הסתיימה והקמת שאר הקטעים טרם החלה, ניתן עדיין למנוע הפרות אלה.

בחדש יוני 2002 החליטה ממשלת ישראל להקים מכשול הפרדה סמוך לקו הירוק במטרה למנוע כניסה בלתי מבוקרת של פלסטינים מהגדה המערבית לישראל. ההחלטה התקבלה על רקע עלייה חסרת תקדים בכמות הפיגועים שביצעו פלסטינים נגד אזרחים ישראלים מאז תחילת אינתיפאדת אל-אקצא בכלל, ובמחצית הראשונה של שנת 2002 בפרט. הממשלה קבעה כי המכשול ייבנה סביב כל הגדה המערבית, אולם עד כה התקבלו החלטות אופרטיביות בנוגע לכ-190 ק"מ בלבד. הפעלתם של 145 ק"מ ראשוניים (שלב א') אמורה להתחיל, לפי הערכת משרד הביטחון, בחדש יולי הקרוב.

ברוב המקומות תוואי המכשול אינו חופף לקו הירוק אלא עובר בתוך שטח הגדה. באותם קטעים בהם ישנה חפיפה בין התוואי לבין הקו הירוק, הוחלט להקים מכשול משני נוסף, כמה קילומטרים מזרחה. צורתו המפותלת של התוואי יוצרת בכמה אזורים מעין לולאה המקיפה יישובים פלסטיניים מכל הכיוונים. כתוצאה ממאפייני התוואי, צפוי

התגבשות תכנית המכשול

יתאמו את פעולותיהם והיקף הכוחות הניצבים במרחב התפר יתוגבר באופן משמעותי. כן הוחלט על יישום ההחלטה אודות המכשול נגד כלי רכב שהתקבלה עוד בנובמבר 2000 ועל הקמת מכשול נגד בני אדם בקטעים נבחרים, בהם רמת הסיכון גבוהה יותר.²

הקמת המכשול נגד כלי רכב החלה לאחר קבלת ההחלטה ביולי 2001. עד היום הקימו מע"צ ואגף הבינוי במשרד הביטחון מעקה בטיחות ופרופיל מתכת מהקצה הצפון-מערבי של הגדה ועד לאזור לטרון, כפי שהוחלט. עד אפריל 2002, כתשעה חודשים לאחר ישיבת הקבינט, כמעט ולא נעשה דבר ליישום ההחלטה בנוגע להקמת המכשול נגד בני אדם.

ב-14.02.02 התכנס הקבינט שוב לדון בנושא. הפעם הוחלט על הקמת מכשול קבוע במרחב התפר כדי "לשפר ולחזק את ההערכות והיכולות המבצעיות במסגרת ההתמודדות עם הטרור" ונקבע כי צוות שרים בראשות ראש הממשלה יבחן את יישום ההחלטה. בנוסף, החליט הקבינט להקים באופן מיידי מכשול זמני בשלוש גזרות: ממזרח לאום אל-פאחם, מסיבי לטול כרם ובירושלים.³ לצורך יישום ההחלטה הוקמה "מינהלת מרחב התפר", בראשותו של מנכ"ל משרד הביטחון.

כמה ימים לאחר מכן החל צה"ל להשתלט על אדמות שבבעלות פלסטינים באזורים שונים בצפון הגדה המערבית לצורך הקמת המכשול הזמני, לעקור עצים וליישר את הקרקע בתוואי שנקבע. עם זאת, ההחלטה על הקמת המכשול הזמני לא יושמה. בגזרה שמדרום לטול כרם הופסקו העבודות לאחר יישור הקרקע ועקירת העצים וחלק מצווי התפיסה לאדמות בוטלו. כמה שבועות לאחר מכן השתלט צה"ל על אדמות אחרות והחלו העבודות להקמת המכשול הקבוע בתוואי שונה.⁴

הרעיון ליצור הפרדה פיזית בין הגדה המערבית לבין ישראל, במטרה לצמצם כניסה בלתי מבוקרת של פלסטינים לישראל, עבר במהלך השנים גלגולים שונים. מערך ההפרדה אמור היה לקום במה שכוונה "מרחב התפר" - רצועת שטח המשתרעת לאורך שני צידי הקו הירוק.

במארס 1996 החליטה הממשלה להקים לאורך מרחב התפר מחסומים מוסדרים (כדוגמת מחסום ארז ברצועת עזה) לצורך כניסת פלסטינים לישראל, תוך חסימת דרכי הגישה החלופיות. בהמשך ההחלטה זו הורה המשרד לביטחון פנים בשנת 1997 על פריסת יחידות מג"ב לאורך מרחב התפר שתפקידן למנוע כניסת פלסטינים לישראל. החלטות אלה יושמו בצורה חלקית בלבד.¹ לאחר שפרצה אינתיפאדת אל-אקצא בסוף ספטמבר 2000, קיבלה הממשלה שורה של החלטות בנושא זה שהובילו, בסופו של דבר, לתכנית הנוכחית אודות מכשול ההפרדה.

בנובמבר 2000 אישר ראש הממשלה דאז, אהוד ברק, תכנית להקמת "מכשול נגד כלי רכב" בגזרה המשתרעת מהקצה הצפון-מערבי של הגדה ועד אזור לטרון, החלטה שיושמה רק חודשים רבים לאחר מכן. ביוני 2001 הורה ראש הממשלה, אריאל שרון, על הקמת צוות היגוי בראשות ראש המועצה לביטחון לאומי, עוזי דיין, שתפקידו היה לגבש תכנית למניעת הסתננות של פלסטינים דרך מרחב התפר. ב-18.7.01 אישרה ועדת השרים לענייני ביטחון (להלן: הקבינט) את המלצות צוות ההיגוי.

בהחלטת הקבינט נקבע כי צה"ל יהיה אחראי על אבטחת הצד המזרחי של מרחב התפר באמצעות "מפקדה משימתית" שתרכז את הפעולות, ואילו מג"ב יהיה אחראי על צידו המערבי. שני הגופים

1. מבקר המדינה, ד"ח ביקורת בנושא מרחב התפר, דו"ח מס' 2 (ירושלים, יולי 2002), עמ' 12-10.

2. שם, עמ' 18-13.

3. החלטה מס' 64/ב, סעיף ה'.

4. תושבי הכפרים שניווקו מן הגדר הזמנית מדרום לטול כרם עתרו לבג"צ ועתירתם נדחתה, בג"צ 3771/02, המועצה המקומית של כפר א-ראס ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל ביהודה ושומרון ואח'.

גלות את העקבות של מי שחצה את הגדר, דרך פטרולים ודרך לרכב משורייני". סמוך לדרך האחרונה תוקם גדר תיל נוספת.¹⁰

רוחבה הממוצע של מערכת זו הוא שישים מטרים. בשל אילוצים טופוגרפיים, בחלקים מסוימים של מערכת זו יוקם מכשול צר יותר, הכולל רק חלק מהמרכיבים התומכים בגדר האלקטרונית. עם זאת, כפי שהודיעה המדינה לבג"צ, "במקרים מסוימים יכול המכשול להגיע לרוחב של עד 100 מטר בשל תנאים טופוגרפיים".

בקטעים בהם חופף תוואי המכשול לקו הירוק, וכן בכמה אזורים נוספים, יוקם ממזרח לו מכשול נוסף המכונה "מכשול עומק". לפי הודעת המדינה "מדובר במכשול ללא גדר, שתכליתו לתעל את התנועה באזורים אלה, למספר נקודות פיקוח ביטחונית". המרכיב העיקרי של מכשול העומק הוא תעלה עמוקה שלצידה גדר תיל.

באזורים שונים ישתלב המכשול העיקרי עם חומה נגד ירי או קיר חוסם אחר. לפני כמה שנים הקים צה"ל חומה נגד ירי בין שני יישובים ישראליים ממערב לקו הירוק לשני יישובים פלסטיניים הסמוכים להם: בין בת-חפר לשוויכה ובין מתן לחבלה. החברה המבצעת את סלילת כביש 6 ("חוצה ישראל") הקימה חומה נגד ירי בקטע הכביש הסמוך לקלקיליה והיא מתכננת להקים חומה דומה סמוך לטול כרם. בתחום עוטף ירושלים הוקמו עד עתה שתי חומות: האחת לצד כביש 45 (בגין צפון) בקטע הסמוך לכפרים בית חנינה אל-בלד וביר נבאלה והשנייה סמוך לכפר אבו דיס לאורך הצד המזרחי של גבול השיפוט של ירושלים. חומה נוספת מתוכננת סמוך לקבר רחל, בקטע הדרומי של עוטף ירושלים.

לכל אורך המכשול מתוכננים כמה שערים לצורך מעבר של אנשים וסחורות. באחת המפות שהגישה המדינה לבג"צ מסומנים לאורך תוואי המכשול בשלב א' (לא כולל עוטף ירושלים) חמישה שערים ראשיים. כמו כן מסומנים במפה 26 "שערים חקלאיים" (רי' להלן), בהם חמישה לאורך מכשול העומק.

בתחילת חודש יוני 2002 סיימה מינהלת מרחב התפר את גיבוש התכנית לביצוע הקטע הראשון של המכשול הקבוע, שישתרע מהקצה הצפון-מערבי של הגדה, סמוך לסאלם (בתוך גבולות הקו הירוק) ועד להתנחלות אלקנה בדרום. בנוסף תוכננה הקמתו של מכשול רציף סביב ירושלים (להלן: עוטף ירושלים) והתכנית כללה הצעה אופרטיבית לשני קטעים ממנו, בצפון ובדרום.

ב-23.6.02 אישרה הממשלה באופן עקרוני את התכנית וקבעה כי "התוואי המדויק והסופי ייקבע על ידי ראש הממשלה ושר הביטחון". כמו כן קבעה הממשלה כי במקרה ויתגלעו מחלוקות בקשר לתוואי, יועבר הנושא להחלטת הקבינט.⁵ ב-14.8.02 כונס הקבינט כדי לדון בתוואי שהוצע על-ידי מינהלת מרחב התפר. בישיבה אושר התוואי הסופי שלב א' של המכשול, שכלל 116 ק"מ - בהם 96 ק"מ בין סאלם לאלקנה וכ-20 ק"מ בעוטף ירושלים (בקטע הדרומי והצפוני בלבד). אורך התוואי בשלב א' הוארך מאז החלטת הקבינט בעקבות שיקולים שונים (רי' חלק ג'), והוא מגיע כיום לכ-145 ק"מ.⁶

נכון להיום מתבצעות עבודות תשתית ובנייה לאורך רוב אזורי התוואי שאושר אולם רק בעשרה ק"מ סמוך לאום אל-פאחם הושלמה בניית כל מרכיבי המכשול.⁷ לפי הערכת משרד הביטחון, הקמת שלב א' של המכשול צפויה להסתיים ביולי 2003.⁸ בחודש ינואר 2003 החל משרד הביטחון לבצע עבודות תשתית לאורך כ-45 ק"מ נוספים, אשר לא נכללו בהחלטת הקבינט מחודש אוגוסט 2002: מסאלם לכיוון מזרח עד הכפר פקועה.⁹

מרכיבי המכשול

במרכזו של מכשול ההפרדה ישנה גדר אלקטרונית האמורה להתריע על כל ניסיון לעבור אותה. ממזרח לגדר וסמוך אליה נסלל "כביש שירות", לצידו גדר תיל ואחריו "תעלה או אמצעי אחר שיוועדו למנוע פריצת הגדר באמצעות ניגוח כלי רכב". ממערב לגדר מתוכננות שלוש דרכים: "דרך טשטוש, שנועדה

5. החלטת ממשלה מספר 2077.

6. נתון זה מבוסס על מדידה דיגיטלית שערך בצלם.

7. פליקס פריש, "ישראל מתכננת: יוטל מס על פלסטינים שייכנסו לארץ", *ynet*, 4.3.03.

8. מכתב מדוברת משרד הביטחון לבצלם מה-12.2.03.

9. עמוס הראל, "החלב בניית גדר ההפרדה בין יישובי הגלבע לגדה המערבית", *הארץ*, 28.1.03.

10. המידע על מרכיבי המכשול מבוסס על תשובות המדינה לבג"צ, בעתירה 7784/02, *סאאל עווי עבד אל-האדי ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל*

בגדה המערבית (להלן בג"צ אל-האדי), סעיף 23.

אם התקבלה כבר החלטה. השלכותיו של התוואי בעוטף ירושלים עלולות להיות מרחיקות לכת, הן בשל גודלה של האוכלוסייה הפלסטינית באזור והן בשל התלות הרבה שלה במזרח ירושלים, ממנה היא תנותק לאחר הקמת המכשול.

המפה אינה כוללת גם את התוואי של הקטע הצפוני, המשתרע לאורך כ-45 ק"מ מסאלם ועד פקועה, שכן עד כה נמנעה המדינה ממסירת מידע כלשהו לגביו. מתצפיות שערך בצלם בעבודות המתבצעות באזור זה נראה כי התוואי עובר סמוך מאוד לקו הירוק ולכן נראה כי הקמת המכשול שם לא תותיר אוכלוסייה או שטח חקלאי נרחב מצפון לו.

תוואי המכשול עובר בתוך שטח הגדה ובאזורים מסויימים הוא מגיע עד לעומק של שישה-שבעה ק"מ. היקף השטח בין המכשול העיקרי לבין הקו הירוק בתוואי שבין סאלם לאלקנה הוא כ-96,500 דונם, מתוכם כ-7,200 דונם הם שטח הבנוי של תשע התנחלויות. השטח של חמש המובלעות שיוותרו ממזרח למכשול (ר' להלן) כולל כ-65,200 דונם נוספים. בסך הכל ישפיע המכשול על כ-161,700 דונם, המהווים כ-2.9% משטח הגדה המערבית.

התוואי המפותל, בשילוב עם מכשול העומק שהוקם בחלק מהאזורים, יוצר בחלק מהמקומות מובלעות של יישובים פלסטיניים ובמקומות אחרים הוא מנתק בין תושבים פלסטיניים לבין אדמותיהם. לפי הערכת בצלם, צפוי המכשול להשפיע לרעה באופן ישיר על חייהם של כ-210,000 פלסטינים לפחות, המתגוררים ב-67 כפרים, עיירות וערים.

מובלעות פלסטיניות ממערב¹⁵ למכשול

תוואי המכשול יוצר חמש מובלעות של יישובים פלסטיניים שיוותרו בין המכשול העיקרי לבין הקו הירוק. מובלעות אלה, הנמנות כאן מצפון לדרום, יופרדו הן משאר הגדה המערבית והן אחת מהשנייה. בסך הכל כלולים בקטגוריה זו 13 יישובים בהם מתגוררים כ-11,700 תושבים.

בחודש יוני 2002 העריכה מינהלת מרחב התפר כי העלות הכוללת לביצוע שלב א' של המכשול, המשתרע, לפי התוואי המקורי, לאורך 116 ק"מ, היא 942 מיליון ש"ח - כ-8.1 מיליון ש"ח לכל קילומטר.¹¹ לאחרונה העריך מנכ"ל משרד הביטחון, עמוס ירון, כי עלותו של כל ק"מ של מכשול תהיה למעשה בסביבות עשרה מיליון ש"ח.¹²

תוואי המכשול ומיקומו ביחס ליישובים באזור

בצלם פנה למשרד הביטחון בדרישה לקבל את מפת התוואי של מכשול ההפרדה, אולם נתקל בסירוב גורף. דוברת משרד הביטחון מסרה כי "פרסום המפה לא אושר"¹³ ואילו הממונה על יישום חוק חופש המידע במשרד הביטחון השיב לבצלם כי "לא ניתן למסור מידע מעבר לפרסומים בכלי התקשורת".¹⁴ היעדר השקיפות בכל הנוגע למיקום התוואי מנוגד לחלוטין לכללי המינהל התקין ופוגע באפשרות לקיים דיון ציבורי מושכל בפרוייקט בעל השלכות מרחיקות לכת לטווח הארוך ואשר עלותו מגיעה למאות מיליוני שקלים. התנגדות המדינה למסירת המפה תמוהה במיוחד בהתחשב בעובדה שעבודות התשתית והבנייה לאורך רוב התוואי שאושר כבר החלו וכי מרגע התחלת העבודות בשטח מיקום המכשול הופך מיד לגלוי לעין.

לנוכח סירוב המדינה, מתבסס תוואי המכשול המסומן במפה המצורפת לדו"ח זה על צווי תפיסת הקרקע שניתנו לתושבים הפלסטינים, מפות שהציגה פרקליטות המדינה בבג"צ ותצפיות שערך בצלם באזורים בהם מתבצעות העבודות להקמת המכשול.

המפה אינה כוללת את התוואי של עוטף ירושלים שכן מלבד שני קטעים קצרים יחסית, סמוך לכפר עקב בצפון וסמוך לקבר רחל בדרום, לא ניתנו לפלסטינים צווי תפיסה. בנוגע לתוואי המכשול באזור המזרחי ובאזור הצפון-מערבי של עוטף ירושלים לא ברור כלל

11. מבקר המדינה, שם, עמ' 30.

12. פליקס פריש, "ישראל מתכננת: יוטל מס על פלסטינים שייכנסו לארץ", *ynet*, 03.03.2003.

13. מכתב מדוברת משרד הביטחון, רחל נידק-אשכנזי, לבצלם מה-03.21.03.

14. מכתב מא. ברק, ע' בכיר לפניית הציבור לבצלם, מה-03.02.17.

15. למרות שיישובים מסויימים ממוקמים למעשה גם מצפון או מדרום למכשול, לצורך פשטות הניסוח נתייחס לכל היישובים שיימצאו בין המכשול לקו הירוק כ"יישובים ממערב למכשול".

המובלעת הראשונה, מערבית לגנין, כוללת את ברטעה א-שרקיייה (3,200),¹⁶ אום א-ריחן (400), חירבת עבדאללה יונס (100), חירבת א-שיחי' סעד (200) וחירבת ד'הר אל-מאלח (200), בסך הכל כ-4,100 תושבים.

המובלעת החמישית, כמה קילומטרים לכיוון דרום, כוללת את הכפר עזון עתמה (1,500) (ר' דיון עליו בהמשך).

יישובים שיופרדו מאדמותיהם

עשרות יישובים פלסטיניים ממזרח למכשול העיקרי או למכשול העומק יופרדו מחלק משמעותי מאדמותיהם החקלאיות שיוותרו ממערב לאותם המכשולים. זאת, בנוסף לאדמות שכבר נתפסו לצורך הקמת המכשול עצמו. היקף התושבים שיושפעו באופן ישיר מהקמת המכשול בקטגוריה זו משתנה בהתאם למספר המשפחות שבעלותן אדמות שיוותרו מצידו השני של המכשול.¹⁷ בסך הכל כלולים בקטגוריה זו 36 יישובים בהם מתגוררים כ-72,200 תושבים.

במחוז ג'נין כלולים היישובים זבדה (800), ערקה (2,000), אל-ח'ולג'יאן (400), נולת א-שיחי' זיד (700), טורה אל-ר'רבייה (1,000), טורה א-שרקיייה (200), חירבת מסעוד (50), חירבת מונטאר (50), אום דאר (500) ודיאהר אל-עבד (300), בסך הכל כ-6,000 תושבים.

במחוז טול כרם כלולים היישובים עקאבה (200), קפין (8,000), א-נזלה אל-ווסטה (400), א-נזלה א-שרקיייה (1,500), א-נזלה אל-ר'רבייה (800), זיתא (2,800), עתיל (9,400), דיר אל-ר'יוסון (8,500), אל-ג'ארושיה (800), אל-מסקופה (200), שופא (1,100), א-ראס (500), כופר סור (1,100) וכופר ג'מאל (2,300), בסך הכל כ-37,600 תושבים.

במחוז קלקיליה כלולים פלמיה (600), ג'יוס (2,800), א-נאבי אליאס (1,000), עיסלה (600), אל-מדוור (200), עזבת אל-אשקר (400), בית אמין (1,000), סניריא (2,600), עזבת סלמאן (600), ומסחה (1,800) בסך הכל כ-11,600 תושבים.

במחוז ירושלים ניתן להצביע בשלב זה בוודאות על שני יישובים: ראפאת (1,800) וכפר עקב (15,000), (ר' דיון עליו בהמשך), בסך הכל כ-16,800 תושבים.

המובלעת הראשונה, מערבית לגנין, כוללת את ברטעה א-שרקיייה (3,200),¹⁶ אום א-ריחן (400), חירבת עבדאללה יונס (100), חירבת א-שיחי' סעד (200) וחירבת ד'הר אל-מאלח (200), בסך הכל כ-4,100 תושבים.

המובלעת השנייה, מזרחית לכפר הערבי-ישראלי בקה אל-ר'רבייה, כוללת את נולת עיסא (2,300), בקה א-שרקיייה (3,700) ונולת אבו נאר (200), בסך הכל כ-6,200 תושבים.

המובלעת השלישית, דרומית לטול כרם, כוללת את הכפר חירבת ג'בארה, בו מתגוררים כ-300 נפשות.

המובלעת הרביעית, סמוך להתנחלות אלפי מנשה דרומית לקלקיליה, כוללת את ראס א-טירה (300), חירבת א-דבעה (200) וערב א-רמאדין אל-ג'נובי (200) בסך הכל כ-700 תושבים.

המובלעת החמישית כוללת את השכונה הצפונית של בית לחם (400), סמוך לקבר רחל.

מובלעות פלסטיניות ממזרח למכשול

התוואי המפותל של מכשול ההפרדה וסגירת השטח באמצעות מכשול העומק שהוזכר לעיל, ייצרו חמש מובלעות נוספות ממזרח למכשול העיקרי. בדומה לקטגוריה הקודמת, יופרדו מובלעות אלה משאר חלקי הגדה המערבית כמו גם אחת מהשנייה. בסך הכל כלולים בקטגוריה זו 19 יישובים בהם מתגוררים כ-128,500 תושבים.

שתי המובלעות הראשונות ייווצרו בין המכשול העיקרי לתעלות של מכשול העומק. הראשונה, במחוז ג'נין, כוללת את רומאנה (3,000), א-טייבה (2,100) וענין (3,300), בסך הכל כ-8,400 תושבים.

המובלעת השנייה והמשמעותית ביותר כוללת את שוויכה וטול כרם (41,000), מחנה הפליטים טול-כרם (12,100), איכתאבא (1,800), דינאבה (7,600), מחנה הפליטים נור שמס (7,000), חירבת א-טיא (300), כפא (300), עזבת שופא (900), ופרעון (2,900), בסך הכל כ-73,900 תושבים.

המובלעת השלישית תיווצר על-ידי סגירה הרמטית של העיר קלקיליה (38,200).

16. המספרים בין סוגריים הם אומדן של הלשכה לסטטיסטיקה הפלסטינית לגבי מספר התושבים בסוף שנת 2002, המבוסס על מפקד האוכלוסין משנת 1997.

17. בקטגוריה זו לא נכללו יישובים שנמנו כבר באחת הקטגוריות הקודמות, למרות שחלקם יופרדו מאדמותיהם החקלאיות שיוותרו ממזרח למובלעת.

התנחלויות

לרשימה זו יש להוסיף את ההתנחלויות במזרח ירושלים אשר ייכללו אף הן בתוך עוטף ירושלים: נווה יעקב (20,300), פסגת זאב (36,500), הגבעה הצרפתית (8,200), רמת אשכול (5,800), מעלות דפנה (3,600), סנהדריה מורחבת (5,000), רמות אלון (38,000), רכס שועפט (11,300), הרובע היהודי בעיר העתיקה (2,300), תלפיות מזרח (12,800), גבעת המטוס (800), הר חומה (אין נתונים) וגילה (27,600), בסך הכל 13 התנחלויות בהם מתגוררים כ-173,000 נפשות.¹⁹

עשר התנחלויות, בהן מתגוררים כ-19,800 תושבים, יהיו מצידו המערבי של המכשול. התנחלויות אלה הן, מצפון לדרום, שקד (500), חייננית (600), ריחן (100), סלעית (400), צופין (900), אלפי מנשה (5,000), אורנית (5,200), שערי תקווה (3,500) עץ אפרים (600) ואלקנה (3,000).¹⁸

18. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, רשימת היישובים, אוכלוסייתם וסמליהם – 31.12.2001.

19. הנתונים מתייחסים לסוף שנת 2000, שנתון ירושלים 2002, לוח 13.א.

הפגיעות בזכויות האדם

המדינה הודיעה כי תושבים פלסטינים שישארו ממזרח למכשול ובבעלותם אדמות ממערב לו יוכלו לעבור דרך "שערים חקלאיים" שיוקמו לאורך המכשול, בכפוף לקבלת "היתרים מיוחדים" שיוענקו להם.²¹ בהקשר זה התחייבה המדינה כי "ייקבעו הסדרי מעבר סבירים, תוך התחשבות בצרכים של העברת פועלים וכלי עבודה מתאימים מחד, ויכולת להעביר סחורה שמיוצרת בשטחים החקלאיים אל השטחים שממזרח למכשול, מאידך".²² עם זאת, מלבד התחייבות כללית זו, לא מסרה המדינה פרטים נוספים בנוגע לאותם ההסדרים.

עד כה לא התייחסה המדינה להסדרי התנועה שיחולו על תושבי המובלעות שממזרח למכשול העיקרי או על שאר תושבי הגדה שייקשו להגיע אל מובלעות אלה ולכן לא ברור אם הם יזדקקו להיתרי תנועה מיוחדים. בשלב זה ברור רק כי התנועה בין מובלעות אלה לשאר שטחי הגדה ולהיפך תתאפשר אך ורק דרך מעברים ומחסומים שיוקמו לצורך כך.

המדינה אמנם התחייבה בפני בג"צ כי היא תקים לאורך המכשול בשלב א', לא כולל עוטף ירושלים, חמישה מעברים ראשיים ועוד 26 מעברים חקלאיים. עם זאת, למרות שסיום שלב א' של המכשול מתוכנן ליולי 2003, ראש מינהלת מרחב התפר, נצח משיח, מסר כי בתקציב 2003 לא הוקצבו הכספים הדרושים להקמת חמשת המעברים הראשיים.²³

יהיו ההסדרים שייקבעו אשר יהיו, ברור כי מאות אלפי פלסטינים יהיו תלויים במערכת הביטחון הישראלית כדי לעבור בין שני צידי המכשול. יצירת תלות כזו תחמיר עוד יותר את המצב הקשה הקיים כבר היום בכל הנוגע לתנועת פלסטינים בגדה המערבית.

מאז תחילת אינתיפאדת אל-אקצא מטיל צה"ל הגבלות חמורות המונעות כמעט לחלוטין תנועה

הקמת המכשול בתוך שטח הגדה המערבית עלולה לגרור פגיעה בזכויות האדם של מאות אלפי תושבים פלסטינים - החל בפגיעה בזכות לקניין וכלה בפגיעה בזכות לקבלת טיפול רפואי. רוב הפגיעות נגזרות מהפגיעה הצפויה בזכות לחופש תנועה של אותם תושבים ולכן חומרתן תלויה בהסדרי המעבר שתנהיג ישראל בין שני צידי המכשול. יוצאת מכלל זה היא הפגיעה שכבר בוצעה, או שצפויה להתבצע בעתיד הקרוב, בקניינם של בעלי הקרקעות עליהן הולך ומוקם המכשול עצמו.

הפגיעה בזכות לחופש התנועה

"כל אדם זכאי לחופש תנועה ומגורים בתוך כל מדינה"

ההכרזה העולמית בדבר זכויות האדם, סעיף 13 (1).

"אדם הנמצא כחוק בתוך שטחה של מדינה זכותו, בתוך שטח זה, לנוע ולבחור את מקום מגוריו באורח חופשי"

האמנה הבינלאומית בדבר הזכויות האזרחיות והפוליטיות, סעיף 12 (1).

השטח שבין המכשול לבין הקו הירוק, וככל הנראה גם בין המכשול לבין גבולותיה המוניציפאליים של ירושלים, יוכרז כ"שטח צבאי סגור". לפי הודעת המדינה לבג"צ, הכרזה זו לא תחול על תושבים המתגוררים שם.²⁰ מדברים אלה משתמע שתושבי המובלעות ממערב למכשול לא יידרשו לקבל היתר מיוחד כדי לעבור בין שני צידי המכשול, אולם נציגי המינהל האזרחי הודיעו בכמה הזדמנויות לתושבים במובלעות כי מעברם יוסדר באמצעות היתרי תנועה קבועים. כניסתם של שאר תושבי הגדה המערבית למובלעות אלה לכל צורך שהוא תהיה, ככלל, אסורה, אלא אם קיבלו אישור מיוחד.

20. תשובת המדינה, בג"צ אל-האדי, סעיף 22.

21. שם.

22. שם, סעיף 35.

23. עקיבא אלדר, "המחדל הגדול של גדר ההפרדה", הארץ, 31.10.02.

של פלסטינים. בחלק מהמקומות הוצבו מחסומים מאוישים, רוב הדרכים בגדה נחסמו באמצעות קוביות בטון, ערמות עפר או תעלות ותנועת כלי רכב פלסטיניים על כבישים רבים נאסרה. בנוסף, מטיל צה"ל עוצר ממושך על מאות אלפי תושבים הגבלות אלה, אשר משבשות את כל תחומי החיים של האוכלוסייה הפלסטינית, גוררות פגיעה בשורה ארוכה של זכויות, כולל הזכות להתפרנס, הזכות לחינוך והזכות לקבלת טיפול רפואי.²⁴

ניסיון העבר מצביע על כך שהגבלת תנועה של פלסטינים היא חלק בלתי נפרד ממדיניות ישראל בשטחים. הגבלות אלה אינן מוטלות רק משיקולי ביטחון, אלא גם לצורך השגת מטרות פסולות ותוך התבססות על שיקולים זרים. כך, למשל, הטילה ישראל במהלך השנים הגבלות תנועה קולקטיביות לצורך הענשת תושבי יישוב מסוים על התקפה שבוצעה כנגד אזרחים ישראלים או חיילי צה"ל ואשר יוחסה לתושבי אותו מקום. בנוסף, איסור על תנועת פלסטינים מוטל כדבר שבשגרה, בהיותו בין השאר האמצעי הקל והזול ביותר, במהלך חגי ישראל, בחירות לכנסת וכד'.²⁵ לנוכח דברים אלה, קיים חשש כי המעברים לאורך המכשול יהיו סגורים לתקופות ממושכות ומעבר של פלסטינים דרכם ייאסר לחלוטין.

הצבת מחסומים מאוישים לאורך המכשול צפויה אף היא לעורר קשיים. המעבר היום במחסומים המאוישים תלוי ברצונם הטוב של החיילים, שאינם פועלים לפי כללים ברורים הידועים לפלסטינים. לא פעם מעכבים החיילים פלסטינים העוברים במחסום במשך שעות ארוכות, מחרימים מהם את תעודת הזהות, את מפתחות המכונית ולפעמים אף את המכונית עצמה. במקרים רבים חשופים העוברים במחסומים ליחס משפיל ופוגע מצד החיילים, ולא פעם אף לאלומות קשה.

חלק מהתושבים, וייתכן שאף כולם, יהיו תלויים בקבלת "היתר מיוחד" מהרשויות הישראליות כדי לעבור במעברים לאורך המכשול. גם כאן מצביע ניסיון העבר על כך שישאל מנצלת לרעה את הצורך

של פלסטינים בהיתרים ולא פעם הותנה מתן היתר כניסה לישראל או היתר יציאה לחו"ל בשיתוף פעולה עם השב"כ. שיטת מתן ההיתרים כרוכה בטרטורים חוזרים ונשנים של התושבים והיא מתבססת על קריטריונים שרירותיים. פעמים רבות נתקל התושב הפלסטיני בסירוב למתן ההיתר, מבלי שיינתנו לו נימוקים לכך. לא פעם ניתן האישור לאחר התערבותם של ארגוני זכויות האדם או גורמים אחרים, דבר המצביע על השרירותיות שאפיינה את הסירוב מלכתחילה.²⁶

מדברים אלה ברור כי אין בהבטחת המדינה לבנות מעברים ו"שערים חקלאיים" לאורך המכשול כדי למנוע פגיעה בתושבים הפלסטינים. מדיניותה של ישראל בכל הנוגע להגבלות על תנועת פלסטינים יוצרת מצב של אי ודאות מוחלטת בנוגע לאפשרות שבפועל פלסטינים אכן יוכלו לעבור דרכם.

מצבם של תושבי המובלעות שיווצרו כתוצאה מהקמת המכשול יהיה, במידה כזו או אחרת, דומה למצבם של תושבי אזור אל-מוואסי שברצועת עזה היום.²⁷ אזור אל-מוואסי הוא מובלעת פלסטינית בה מתגוררים כ-5,000 תושבים, ממערב להתנחלויות של גוש קטיף. מאז תחילת אינתיפאדת אל-אקצא מטיל צה"ל הגבלות קשות על תנועתם של תושבים אלה, ההופכות את חייהם לבלתי נסבלים. עיקר התנועה מאל-מוואסי לשאר אזורי הרצועה ולהיפך, מתנהל דרך מחסום "א-תופאח" ליד ח'אן יונס. ככלל, הכניסה לאל-מוואסי אסורה למי שאינו תושב המקום, אלא באישור מראש של צה"ל. המחסום פתוח רק שמונה שעות ביום והמעבר בו מותר רק לתושבי האזור אשר קיבלו מצה"ל מספר וכרטיס מגנטי. על גברים תושבי האזור מתחת גיל 40 נאסר לחלוטין לצאת מהאזור. המעבר במחסום כרוך בהמתנה ממושכת ובבדיקות קפדניות מצד החיילים. פעמיים נסגר המחסום לחלוטין לתקופות ממושכות, בלא כל אזהרה מוקדמת, ותושבים שביקשו לחזור לביתם לאחר שיצאו ממנו בבוקר, נאלצו לחזור לח'אן יונס ולהסתמך על חסדי אחרים עד שהמחסום נפתח שוב.

24. בנושא זה ר' דו"חות בצלם: ללא מוצא – פגיעה בטיפול רפואי בשל מדיניות המצור של ישראל בשטחים, יוני 2001; אזרחים במצור – הגבלות על חופש התנועה כענישה קולקטיבית, ינואר 2001. לדוגמאות נוספות ר' הגיליונות השונים של "עיתון בצלם" (www.btselem.org).
25. שם. ר' גם את דו"חות בצלם פועלי ציון – הפרת זכויות האדם של עובדי השטחים בישראל ובהתנחלויות, ספטמבר 1999; הפרד ומשול – האיסור על מעבר בין רצועת עזה לבין הגדה המערבית, מאי 1998; ללא גבולות – פגיעה בזכויות אדם בצל הסגר, אפריל 1996; הסגר על הגדה המערבית ורצועת עזה. פגיעות ישירות ונלוות בתושבי השטחים, אפריל 1993.
26. ר' בצלם, "טרטורים" בירוקרטיים, הטרדה והתעמרות במהלך פעילות מבצעית גדה המערבית בשנה הראשונה להסכם העקרונות, ספטמבר 1994; משתפי הפעולה בשטחים בתקופת האינתיפאדה – הפרות ופגיעות בזכויות אדם, ינואר 1994.
27. ר' בצלם, אל-מוואסי, רצועת עזה – חיי היום יום במובלעת, מארס 2003.

הפגיעה במקורות הפרנסה

"מדינות שהן צד באמנה זו מכירות בזכות לעבודה, הכוללת את זכותו של כל אדם להשיג אפשרות להשתכר למחייתו בעבודה שיבחר בה, או יקבלנה, באורח חופשי, והן ינקטו צעדים מתאימים כדי להבטיח זכות זו".

"מדינות שהן צד באמנה זו מכירות בזכות כל אדם לרמת חיים נאותה עבורו ועבור משפחתו, לרבות מזון, מלבושים ודיור נאותים, ולשיפור מתמיד בתנאי קיומו".

האמנה הבינלאומית בדבר הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות, סעיפים 6 ו-11.

הפעילות החקלאית מהווה אחד המקורות העיקריים להכנסה ביישובים שיושפעו מהמכשול, שכן מדובר באחד האזורים הפוריים ביותר בגדה המערבית, המשופע במקורות מים טבעיים. החשש מפגיעה בענף החקלאות הוא המשמעותי ביותר שכן לפגיעה כזו יהיו השלכות קשות על האוכלוסייה. הלשכה הפלסטינית לסטטיסטיקה אינה מפרסמת נתונים בנוגע לכל יישוב בנפרד ולכן לא ניתן לכמת בצורה מדויקת את משקלה של החקלאות בפרנסת היישובים החדונים כאן. עם זאת, בהסתמך על הנתונים המצרפיים של שלושת המחוזות בהם נמצאים יישובים אלה - ג'נין, טול כרם וקלקיליה - ניתן לקבל אינדיקציה מסוימת למשקל החקלאות בהם, בהשוואה לשאר הגדה המערבית.

אחוזי השטח המשמשים לחקלאות, מתוך סך כל השטח של המחוז, הם הגבוהים ביותר בגדה המערבית: 59% בטול כרם, 50% בג'נין ו-46% בקלקיליה, לעומת 24.5% מהשטח בכל הגדה המערבית. גודלו של השטח החקלאי המעובד בשלושת המחוזות ביחס לאוכלוסייה הוא בממוצע כ-950 מ"ר לנפש, לעומת 625 מ"ר לנפש בכל הגדה המערבית. באשר לפריון הקרקע, ערך התוצרת החקלאית באותם המחוזות עומד בממוצע על 442 דולר לדונם לשנה לעומת 350 דולר לדונם בכל הגדה המערבית.²⁸

בנוגע לתעסוקה, כ-25% בממוצע מכוח העבודה בשלושת המחוזות הללו הועסק בשנת 2001 בחקלאות, לעומת 12% בממוצע בכל הגדה המערבית. למרות שאוכלוסיית המחוזות הללו מהווה כ-25% מאוכלוסיית הגדה המערבית, כ-43% ממקומות העבודה בסקטור החקלאי היו בהם.²⁹ אם נכלול גם את רצועת עזה, הרי שבעוד אוכלוסיית שלושת המחוזות מהווה כ-15% מאוכלוסיית השטחים, מחוזות אלה תרמו כ-28% מערכה של התוצרת החקלאית בשטחים בשנים 2000/1.³⁰

ההגבלות על חופש התנועה עלולות לפגוע גם באנשים המועסקים בתחומים אחרים, אשר מקום עבודתם נמצא מחוץ ליישוב בו הם מתגוררים. פגיעה זו תיגזר בעיקר מהפיכתן של טול כרם וקלקיליה למובלעות המנותקות מהכפרים הסמוכים להן ואשר מקיימים קשר יומיומי עם עיר המחוז. רוב הנפגעים יהיו אנשים המועסקים על-ידי הרשות הפלסטינית

המכשול המתוכנן צפוי להפריד בין מקום מגוריהם למקום עבודתם של עשרות אלפי פלסטינים. גם אם המכשול לא יגרום לניתוק מוחלט, ברור לחלוטין כי הוא ישפיע באופן שלילי על יכולתם של תושבים אלה לעבוד ולהתפרנס ברמה שתאפשר קיום תנאי מחייה מינימליים.

אדמותיהם החקלאיות של תושבי המובלעות שיווצרו ממערב למכשול יישארו, ברובן, אף הן מערבית לו. גישתם אליהן אמנם לא צפויה להיפגע אולם יכולתם לשווק את התוצרת החקלאית בשאר הגדה המערבית עלולה להשתבש. גם בהנחה שהשערים החקלאיים אכן יקומו והתנועה דרכם תזרום, סביר להניח כי הדבר ייקר את עלויות ההובלה ויקטין את הרווחים של החקלאים (ר' להלן את הדיון על הכפר עזון עתמה). הפעילות החקלאית עלולה להשתבש גם כתוצאה מאספקה לא סדירה של תשומות למיניהן (זרעים, דשנים, מכונות, חלפים וכד'), שכן הכניסה של שאר תושבי הגדה אל המובלעות תהיה, ככלל, אסורה.

אלפי פלסטינים המתגוררים בכפרים ממזרח למכשול יופרדו מאדמותיהם החקלאיות שיוותרו ממערב לו. כך לדוגמה, תושבי העיירה קפין שמצפון לטול כרם יופרדו מכ-6,000 דונם המהווים כ-60% מכלל אדמותיהם החקלאיות. באדמות אלה נטועים אלפי עצי זית עתיקים. תושבי הכפרים א-ראס וכופר צור, מדרום לטול כרם, יופרדו מכ-75% וכ-50% מאדמותיהם החקלאיות (בהתאמה), הנטועות עצי זית וגידולי שדה.

28. נתונים אלה מתייחסים לשנת 2000 ולקוחים מ: Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS), *Land Use Statistics in the Palestinian Territories* (www.pcbs.org)

29. PCBS, *Labour Force Survey Annual Report 2001*

30. PCBS, *Agricultural Statistics 2000/2001*

הסמוכים לו. פגיעה זו צפויה בעיקר בתושבי המובלעות שממערב למכשול, אך היא עלולה להתרחש גם בכפרים רבים ממזרח למכשול התלויים בשירותים הניתנים באחת משלושת ערי המחוז - טול כרם, קלקיליה ומזרח ירושלים - שיבודדו משאר הגדה המערבית.

חמורה במיוחד היא הפגיעה הצפויה ברמת שירותי הבריאות הניתנים לתושבים. בתשעה מהכפרים שיהפכו למובלעות ממערב למכשול, בהם מתגוררים כאלפיים תושבים, אין מרפאה (אום א-ריחן, ח'ירבת עבדאללה יונס, ח'ירבת א-שייח סעד, ח'ירבת ד'אהר אל-מאליח, נולת אבו נאר, ח'ירבת ג'ארה, ראס א-טירה, ח'ירבת א-דבעה וערב א-רמאדין אל-גינולי). ביישובים האחרים קיימת מרפאה המעניקה טיפול רפואי בסיסי ומונע, אולם גם בהם עיקר השירותים הרפואיים ניתנים בבתי החולים הפועלים בשלושת הערים.³²

הקמת המכשול תשפיע גם על תחום החינוך. מורים רבים המתגוררים בטול כרם ובקלקיליה מלמדים בבתי ספר בכפרים השכנים והם עלולים להיתקל בקשיים בהגעה אליהם. מאז השנה השניה לאינתיפאדת אל-אקצא, שינה משרד החינוך הפלסטיני את מקום הצבתם של מורים, בהתאם למקום מגוריהם ולהגבלות התנועה המוטלות עליהם. ייתכן כי המשרד יאלץ לנקוט במדיניות דומה לאחר הקמת המכשול. בנוסף, בשלושת ערי המחוז פועלות מכללות ואוניברסיטאות בהן לומדים סטודנטים מכל האזור, שיתקשו לנוע בין מקום מגוריהם למקום הלימודים.

קשיי התנועה שיווצרו כתוצאה מהמכשול צפויים לפגוע גם בחיים החברתיים והמשפחתיים של מאות אלפי תושבים, שימצאו עצמם משני צידי המכשול. בניסיון להצדיק את היווצרותה של אחת המובלעות ממערב למכשול, טענה המדינה בבג"צ כי היא נמנעה מקביעת התוואי על הקו הירוק, בין הכפר נולת עיסא שבגדה לעירייה בקה אל-ר'בייה בתוך גבולות הקו הירוק, שכן הדבר היה גורם ל"ניתוק המרקם החברתי" בין שני היישובים.³³ מבלי להתייחס למקרה הספציפי שנדון בעתירה, דברים אלה מצביעים על כך שהמדינה מודעת היטב לפגיעה שיגרום המכשול בקשרים המתקיימים בין התושבים המתגוררים משני עבריו.

במשרדיה המחוזיים באחת משתי הערים ומתגוררים בכפרי הסביבה או, לחלופין, מתגוררים באחת הערים ומספקים שירותים מטעמה באחד הכפרים. יש לציין כי גם בהנחה שהרשות הפלסטינית תתחשב במצבם ותמשיך לשלם לאותם אנשים משכורות, כפי שעשתה מאז תחילת האינתיפאדה במקרים דומים, זכותם לעבוד, להבדיל מזכותם לתנאי מחייה מינימליים, עלולה להיפגע קשות.

הדבר נכון שבעתיים במקרה של הכפרים מסביב לעוטף ירושלים (אם אכן יוקם מכשול רציף) שכן, בניגוד לאזור הצפוני, רוב האוכלוסייה המתגוררת בהם אינה עוסקת בחקלאות והיא תלויה, במישירן או בעקיפין, במקורות תעסוקה במזרח ירושלים.

הפגיעה ביכולתם של עשרות אלפי פלסטינים לעבוד ולהתפרנס חמורה היום במיוחד לנוכח ההתדרדרות במצב הכלכלי מאז תחילת אינתיפאדת אל-אקצא. שיעור האבטלה הריאלי (הכולל גם את מי שנואש מלחפש עבודה) בגדה המערבית במחצית הראשונה של 2002 הגיע לכ-50% מכוח העבודה. שיעורי האבטלה בשלושת המחוזות הצפוניים היו בשנים האחרונות גבוהים באופן משמעותי מהמוצק של כלל הגדה. שיעור האוכלוסייה החיה מתחת לקו העוני - הצורכת פחות משני דולר לנפש ליום - הגיע לכ-55%.³¹ פגיעה נוספת במקורות התעסוקה וההכנסה כתוצאה מהקמת המכשול, עלולה לדרדר אלפי משפחות נוספות לעוני.

שיבוש מערכות החיים

"מדינות שהן צד באמנה זו מכירות בזכות כל ליהנות מרמת הבריאות הגופנית והנפשית הגבוהה ביותר שאפשר להשיגה".

"מדינות שהן צד באמנה זו מכירות בזכות כל אדם לחינוך. הן מסכימות, כי החינוך ייועד לפיתוח המלא של אישיות האדם ותחושת כבודו, ולחזק את כיבוד זכויות האדם וחירויות היסוד".

האמנה הבינלאומית בדבר הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות, סעיפים 12 ו-13.

מכשול ההפרדה עלול לשבש, במידה זו או אחרת, גם את שאר מערכות החיים של תושבי היישובים

31. UNSCO, *The Impact of Closure and Other Mobility Restriction on Palestinian Productive Activities*, 1 January 2002–30 June 2002. 32. המידע מבוסס על "מופת השירותים הבריאותיים" של משרד הבריאות הפלסטיני (www.healthinforum.org).

33. תשובת המדינה, בג"צ אל-האדי, סעיף 31.

הפגיעה בזכות לקניין

לבעליהן והיום ברור כי מלכתחילה לא היתה כוונה לתפוס את הקרקעות באופן זמני בלבד אלא להפקיען לצמיתות.³⁵

בנוסף לפגיעה המוחלטת בקניינם של בעלי הקרקעות עליהן יוקם המכשול, צפויה גם פגיעה מסוימת בקניינם של בעלי קרקעות בהיקף של עשרות אלפי דונמים, שיוותרו ממערב למכשול, בהתאם לחומרת ההגבלות שיוטלו על תנועתם. ייתכן גם כי בעקבות הקשיים בהגעה אל הקרקעות, בעליהן יפסיקו או יצמצמו את עיבודן. כתוצאה מכך, עלולה הפגיעה להפוך לפגיעה מוחלטת, שכן שמאז תחילת שנות השמונים ישראל מכריזה על כל פיסת קרקע בגדה המערבית שאינה מוסדרת (רשומה במרשם המקרקעי) ושאינה מעובדת במשך שלוש שנים ברציפות, כ"אדמת מדינה", שניתן לקחת אותה מבעליה.³⁶ העובדה כי מרבית הקרקעות שתישארנה ממערב למכשול אינן מוסדרות מגבירה את החשש מפני השתלטות עתידית.

הפגיעה בקניין אינה מצטמצמת לשלילת החזקה על הקרקע. לאחר ההשתלטות, מבצעים הקבלנים יישור של הקרקע, תוך עקירה של היבולים החקלאיים, כולל גידולי שדה, חממות ובעיקר עצי זית. פרקליטות המדינה מסרה לבג"צ כי "ביחס לעצים מונחה הקבלן [המבצע את עבודות התשתית] לבצע העתקה מקום בו הדבר ניתן (הדבר נעשה דרך שגרה ביחס לעצי זית). לצורך כך, נדרשות פעולות הכנה שונות כגון גיזום העץ קודם להעתקה. לאחר מכן מועבר העץ למקום אשר סוכם - ככל הניתן - עם בעל הקרקע".³⁷ לפחות בחלק מהמקרים, מתנהלים הדברים במציאות בצורה שונה לחלוטין.

בצלם גבה עדויות מכמה פלסטינים תושבי העיירה קפין והכפר פרעון שקרקעותיהם, הנטועות עצי זית, נתפסו לצורך הקמת המכשול.³⁸ מהעדויות עולה כי הקבלנים כלל לא יצרו איתם קשר ואילו החיילים שאיבטחו את אתר העבודות מנעו מהם כל גישה למקום כדי לאסוף את העצים שנכרתו. בחלק מהמקרים ניגשו הפלסטינים אל הקרקע לאחר שהחיילים והעובדים עזבו את המקום וגילו כי עצי הזית שנכרתו נגנבו.

"כל אדם זכאי להיות בעל קניין, בין לבדו ובין ביחד עם אחרים; לא ישלל מאדם קניינו דרך שרירות" ההכרזה העולמית בדבר זכויות האדם, סעיף 17.

"אין להפקיע רכוש פרטי".

אמנת האג הרביעית לדינייה ומנהגיה של המלחמה ביבשה מ-1907, סעיף 46 (2).

לצורך הקמת המכשול השתלטה ישראל על שטח נרחב לאורך התוואי המתוכנן. רוחבו הממוצע של המכשול הוא 60 מטרים ומכאן שלצורך הקמת 190 הק"מ הראשונים השתלט צה"ל על 11,400 דונם. רובו המכריע של שטח זה הוא בבעלות פלסטינית פרטית ובו מטעים, גידולי שדה וחממות.

הכלי המשפטי בו בחרה ישראל לצורך ההשתלטות על הקרקע הוא "צווי תפיסה לצרכים צבאיים". תוקפם של הצווים הוא עד חודש דצמבר 2005, אך אין כל מניעה חוקית להאריך את תוקפם שוב ושוב ללא הגבלה.³⁴ תושבים הטוענים לבעלות על האדמות שנתפסו רשאים לתבוע מצה"ל פיצויים תמורת השימוש ברכושם. רוב הנפגעים מסרבים לקבלת הפיצויים, בהמלצת הרשות הפלסטינית, על מנת להימנע ממתן לגיטימציה, ולו במשתמע, לפעולותיה של ישראל.

לאחר קבלת צו התפיסה רשאים התושבים להגיש ערעור בפני היועץ המשפטי לאזור יהודה ושומרון. אם הערעור נדחה, ניתן לעתור לבג"צ נגד הצו. עד כה הוגשו עשרות ערעורים ועתירות לבג"צ אולם כולם, ללא יוצא מן הכלל, נדחו.

להלכה, צווי התפיסה אינם מעבירים את הבעלות על הקרקע לידי ישראל. אולם העדר כל הגבלה על זמן התפיסה והיקף המשאבים האדיר שישאל משקיעה בהקמת המכשול, מובילים למסקנה כי למעשה מדובר בהפקעת רכוש מוסווי. בעבר השתמשה ישראל בצווי "תפיסה לצרכים צבאיים" כאמצעי להשתלט על קרקעות של פלסטינים לצורך הקמת התנחלויות. קרקעות אלה מעולם לא הוחזרו

34. במקרה של אדמות הנמצאות בתחום השיפוט של ירושלים מתבצעות ההשתלטויות על סמך החוק לתפיסת מקרקעין בשעת חירום, התש"י-1949. אם כי ישנם מספר הבדלים בין ההליכים בתחום ירושלים להליכים בשאר הגדה המערבית, הבדלים אלה אינם משמעותיים.

35. להרחבה בנושא זה ר' בצלם, גול הקרקעות: מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית, מאי 2002, עמ' 24-22.

36. ר' גול הקרקעות, שם, עמ' 44-50.

37. תשובת המדינה, בג"צ אל-האדי, סעיף 27.

38. העדויות נגבו על-ידי נג'ב אבו רקיה במהלך חודש פברואר 2003.

למעלה מ-4,000 דונם של שטחים חקלאיים, בבעלותם של תושבי עזון עתמה, בית אמין וסניריא, נמצאים מערבית לכפר. כמה מאות דונם מהם (מדרום לכביש 505) יישארו ממערב למכשול. כאלף דונם נוספים, בבעלות תושבי עזון עתמה, נמצאים ממזרח לכפר ויישארו מצידו המזרחי של המכשול. ברוב השטחים הללו הוקמו חממות בהן מגדלים התושבים, בין השאר, עגבניות, מלפפונים, כרוב, כרובית, חצילים ושעועית. מכשול ההפרדה עלול לפגוע בצורה קשה ביכולתם של תושבי הכפר להגיע לאדמותיהם כדי לעבד אותן וביכולתם לשווק את התוצרת החקלאית בשווקי הגדה המערבית.

מערכת החינוך של הכפר, הכוללת שני בתי ספר, עלולה גם היא להיפגע כתוצאה מהקמת המכשול. בבית הספר היסודי, בו לומדים 325 תלמידים, רק שתיים מתוך 18 המורות הן תושבות עזון עתמה ואילו השאר מגיעות מכפרי הסביבה ומקלקיליה. בבית הספר השני, הכולל חטיבת ביניים ותיכון, לומדים כ-250 תלמידים, מחציתם מהכפר השכן בית אמין שייאלצו לחצות מדי יום את המכשול על מנת להגיע אליו. מתוך 16 המורים המלמדים בבית ספר זה, רק שלושה מתגוררים בכפר והשאר בכפרי האזור.⁴¹

בעזון עתמה פועלת מרפאה מטעם הרשות הפלסטינית המעניקה לתושבים טיפול רפואי בסיסי.⁴² צוות המרפאה כולל אחות המגיעה מקלקיליה שלוש פעמים בשבוע ורופא המגיע מחבלה פעם אחת בשבוע. מרפאה משרתת כיום גם את תושבי בית אמין, עזבת סלמאן, אל-מודורו ועזבת ג'לעוד, בהם לא ניתן לקבל טיפול רפואי כלשהו ואשר יישארו מצדו השני של המכשול. מלבד השירותים המעטים הניתנים במרפאה זו, מסתמכים תושבי עזון עתמה על השירותים הרפואיים של בית החולים בקלקיליה, ומאז פרוץ האינתיפאדה, בעקבות קשיי הגישה לקלקיליה, גם על בתי החולים בשכם.

התנועה בין עזון עתמה לקלקיליה צפויה להפוך, עם הקמת המכשול, לקשה במיוחד, שכן גם קלקיליה תהפוך למובלעת. לכן, פלסטינים המבקשים לנוע בין שני היישובים הלוחך ושוב ייאלצו לחצות את המכשול ארבע פעמים, פעמיים בכל כיוון.

תופעת הגניבה של עצי זית על-ידי קבלנים המבצעים עבודות תשתית למכשול תועדה גם על-ידי עיתון "ידיעות אחרונות".³⁹ לצורך התחקיר, יצרו הכתבים קשר עם אחד הקבלנים העוסקים בבניית המכשול וטענו כי הם מעוניינים לרכוש עצי זית כרותים. מנכ"ל החברה הציע לכתבים לרכוש "כמה עצים שיבקשו" תמורת סכום של "בסביבות 1,000 שקל לעץ". הכתבים נפגשו עם מנהל העבודה והם סיכמו איתו על קניית העצים. מהכתבה עולה גם כי גניבת העצים מתבצעת בידיעה ובשיתוף פעולה של הממונה על התחום במינהל האזרחי, שסיפק לכתבים את האישור הנדרש להעברת העצים לתוך ישראל. בתשובה לפניית בצלם אודות מדיניות משרד הביטחון בנוגע לתופעת גניבת עצי זית, מסרה דוברת המשרד ב-2.1.03 כי "משרד הביטחון מבצע בדיקה של הנושא אך הבדיקה טרם הושלמה".

מקרה לדוגמא: עזון עתמה

עזון עתמה הוא כפר פלסטיני השוכן כעשרה ק"מ דרום-מזרח לקלקיליה.⁴⁰ בכפר מתגוררים כ-1,500 תושבים. צמוד לצידו המזרחי נמצאת ההתנחלות שערי תקווה, המשתרעת לאורך של כ-2.5 ק"מ ואשר קוטעת את הרצף הטריטוריאלי בין עזון עתמה לבין שני כפרים שכנים, בית אמין וסניריא. כתוצאה מההחלטה לכלול את שערי תקווה ממערב למכשול, צפוי עזון עתמה להיות מוקף במכשול מכל עבריו ולהיפך למובלעת.

יתרה מזאת, כמה מבתי עזון עתמה, בהם מתגוררים כשבעים תושבים, נמצאים מדרום לכביש 505. בשל רצונה של מערכת הביטחון לא לפגוע בנתיב התנועה העיקרי לישראל של תושבי ההתנחלות שערי תקווה, יעבור המכשול מצפון לכביש וינתק אותם משאר התושבים.

חלק מתושבי הכפר הועסקו בעבר בישראל אולם מאז תחילת האינתיפאדה הנוכחית רובם המכריע מתפרנס מחקלאות. עזון עתמה ידוע כאחד מיצרני הירקות הגדולים בגדה המערבית ומדי יום יוצאות מהכפר אל השווקים עשר משאיות עמוסות ירקות, אחת מהן לישראל ותשע לשווקים בגדה המערבית.

39. דני אבבה, מירון רפפורט ואורון מאירי, "זיתי שלל", 7 ימים, ידיעות אחרונות, 22.11.02.

40. הנתונים בחלק זה נאספו על-ידי בצלם במהלך ביקור בכפר ובכפרי הסביבה ב-03.2.03.

41. בנוגע לבית ספר זה גם מסגרת בעניין הריסות בתים.

42. מרפאה זו מסווגת על-ידי משרד הבריאות הפלסטיני כרמה 2, וכוללת טיפול לאם וליילוד, חיסונים, רפואה כללית ולקוחות דיגמות דם

(www.healthinforum.org)

מקרה לדוגמא: כפר עקב

בתוך גבולות ישראל ולעבור במחסומים. בהקשר זה הודיעה פרקליטות המדינה כי: "יש להבין כי עוטף ירושלים הוא מכשול בטחוני בלבד, ואין בו כדי לשנות מעמד, זכויותיהם ו/או חובותיהם [של התושבים] כפי שהם כיום". הפרקליטות הוסיפה כי "האוכלוסייה המקומית תצויד בהיתרים מיוחדים שיאפשרו לה חופש מעבר אל תוך תחומי ירושלים ומחוצה להם, בכפוף לסידורי ביטחון".⁴⁶ עם זאת, ניסיונם המצטבר של תושבי כפר עקב בכל הנוגע ליכולתם לנוע בשנתיים האחרונות מעורר ספקות בנוגע למימוש הבטחות המדינה.

מחסום קלנדיה נמצא מדרום לכפר, כשלושה ק"מ בתוך שטח השיפוט של ירושלים, ותושבי כפר עקב נאלצים לעבור בו בכל פעם שברצונם להגיע לירושלים או לחזור לביתם. הרוב המכריע של תושבי הכפר עובד באזורים אחרים בירושלים והם נאלצים לעבור במחסום כדי להגיע למקום עבודתם. בנוסף, התושבים מגיעים לירושלים לצורך קבלת טיפול רפואי או לקבלת שירותים אחרים הניתנים בעיר.⁴⁷ קיומו של המחסום מעכב, ולעיתים קרובות מונע לחלוטין, את התנועה של תושבי הכפר לירושלים ובחזרה אליו. בכל פעם שצה"ל מכריז על סגר הרמטי - בין בשל התראה ספציפית, כניסת צה"ל לרמאללה או בחירות לכנסת - נסגר המחסום והתושבים אינם יכולים להגיע לשאר אזורי ירושלים.

כאשר המחסום אינו סגור, הוא נפתח בשעה 06:00 בבוקר ונסגר ב-18:00. לאחר סגירת המחסום, מנותקים תושבי כפר עקב משאר חלקי ירושלים, למעט מקרי חירום. לקראת שעות הפתיחה והסגירה של המחסום נוצרים תורים ארוכים של הולכי רגל והתושבים נאלצים להמתין במשך כשעה ויותר כדי לעבור בו. תושבים המבקשים לעבור את המחסום במכוניתם נאלצים להמתין זמן ארוך עוד יותר שכן זהו נתיב התנועה העיקרי לרמאללה מכיוון דרום, דרכו עוברים מדי יום עשרות משאיות של אספקה. תושבי כפר עקב מתלוננים כי הבדיקות המתבצעות על גופם של גברים ונשים כאחד הן, לעיתים קרובות, מוגזמות ומשפילות.

כפר עקב נמצא צפונית לנמל התעופה "עטרות" בצפון ירושלים.⁴³ ב-1967, לאחר סיפוח שטחים מהגדה המערבית לירושלים, נקבע הגבול בין בתי היישוב, כך שרק חלקו נכלל בשטח השיפוט של העיר. להלן נתייחס להשלכות המכשול רק על חלק זה של הכפר. לפי שנתון ירושלים, בסוף שנת אלפיים התגוררו בו 10,500 תושבים.⁴⁴

תושבי כפר עקב, כמו שאר תושבי מזרח ירושלים, הם בעלי מעמד של "תושב קבע" בישראל ונושאים תעודות זהות ישראליות. תושבי הכפר משלמים ארנונה לעיריית ירושלים ומיסים אחרים (כולל מס הכנסה, מע"מ, ביטוח בריאות וכד'). למרות זאת, תושבי הכפר כמעט ואינם מקבלים שירותים מהרשויות הציבוריות. בכפר אין שירותי רווחה, לא קיים סניף של קופת חולים ולא מתבצעת חלוקת דואר. אין בו תאורה ציבורית (מלבד ברחוב הראשי) והבתים אינם מחוברים לרשת המים העירונית אלא לזו של רמאללה שאינה מסוגלת לספק להם מים כל ימות השבוע בצורה רציפה.

בחודש אוגוסט 2002 אישר הקבינט את שלב א' של תוואי המכשול שכלל גם את הקטע הצפוני של עוטף ירושלים. תוואי המכשול באזור זה עובר מדרום לכפר עקב, מטרים ספורים מהבתים האחרונים בכפר והוא משתרע מהבסיס הצבאי ("מחנה עופר") שמערב לכפר ועד מחסום קלנדיה במזרח, לאורך 3.8 ק"מ. בשונה מהמכשול בצפון הגדה המערבית, רוחב המכשול באזור זה ינוע בין 25 לשישים מטרים. לפי הודעת הפרקליטות בבית המשפט, ישראל מתכננת להקים גם מכשול עומק בין כפר עקב לבין רמאללה, אולם לבצלם אין מידע על התוואי המדויק.⁴⁵ המכשול העיקרי, בתוואי עליו הוחלט, עלול לגרום פגיעה קשה בזכויות האדם של התושבים.

הפגיעה המשמעותית ביותר בתושבים היא ניתוקם משאר חלקי ירושלים. בשל מעמדם כתושבי קבע, תושבי כפר עקב אינם כפופים להגבלות התנועה המוטלות על שאר תושבי השטחים והם יכולים לנוע

43. חלק מהנתונים על כפר עקב המובאים כאן נאספו במהלך סיור בצלם בכפר ב-24.1.03. נתונים נוספים נמסרו לבצלם על-ידי נציג ועד הכפר, סמיח אבר רמילה.

44. שנתון ירושלים, 2002, לוח 13א. להערכת ועד הכפר היום מתגוררים בו כ-15,000 תושבים.

45. בתשובת הפרקליטות נאמר כי "בשטח שבין מחנה עופר ועד פסגות מתוכננת אף הקמתו של מכשול נוסף, המכונה מכשול עומק".

ר' ועו/2597, הוועד לפיתוח כפר עקב ואח' נ' משרד הביטחון ואח', תשובת המדינה, סעיף 33א.

46. שם, סעיף 43.

47. תושבי הכפר עתרו לבג"צ נגד צה"ל, באמצעות עו"ד דניאל אידמן, בבקשה לשנות את נוהלי המעבר במחסום קלנדיה: בג"צ 1745/02 מינהל קהילתי לפיתוח בית חנינא ואח' נ' אלוף פיקוד המרכז. העתירה תלויה ועומדת בבית המשפט.

ראפאת. המכשול יפריד בין תושבי הכפר לבין 105 חלקות הנמצאות מדרום-מערב למכשול שבבעלותן הפרטית של 85 משפחות. כמחצית מהאדמות הללו מעובדות ומשמשות את התושבים לגידול ירקות. בקרב חלק מהמשפחות מהווה ההכנסה משיוק הגידולים החקלאיים מקור פרנסה היחיד.

בנוסף, לפי חוות דעת של עמותת "במקום", התוואי שנקבע יפגע בהתפתחות האורבנית של כפר עקב, כפי שעולה משתי תכניות המתאר שעיריית ירושלים מקדמת עבור הכפר.⁴⁸ עתודות הקרקע העיקריות לבנייה נמצאות בשטח שמדרום-מערב לכפר, שיישאו מעברו השני של המכשול. כתוצאה מכך, יצומצמו אפשרויות הפיתוח של כפר עקב ולא ניתן יהיה לענות על הצרכים העתידיים בתחומי הדיור, המסחר וחיי החברה של תושביו.

התוואי הנוכחי עלול גם לסכן את חיי התושבים המתגוררים סמוך לתוואי המכשול. הסיורים הצבאיים שיערכו על כביש הפטרולים עלולים להוות יעד להתקפות של פלסטינים חמושים, שישתמשו בבתי התושבים גם ללא הסכמתם כדי לירות על החיילים. במקרה כזה, עלולים דיירי הבתים לשלם את המחיר אם החיילים יגיבו בירי ובתיהם עלולים להיהרס.⁵⁰

באחד מהדיונים בערעור שהגישו תושבי כפר עקב נגד תפיסת אדמותיהם, העיד אל"מ דני תרזה, הממונה על תכנון תוואי המכשול במינהלת מרחב התפר. תרזה השיב לשאלה האם הוא מעריך שכתוצאה ממיקום המכשול סמוך מאוד לבתים נשקפת סכנת חיים לתושבים, והאם שיקול זה נלקח בחשבון:

זה כמו שקרה בקיבוץ מצר, הטרור פוגע בכל מקום ללא קשר אם הוא נמצא בסביבה פלסטינית... אם טרוריסט יורה מן המשרד שלך, אל תצפה שלא ירו בו בחזרה... השיקול של סכנת החיים הוא במסגרת הדיונים המתקיימים בימים אלה בנוגע לסיורים שיפעלו לאורך הגדר, שם מקומם של השיקולים האלה ולא בשיקול של ההתוויה.⁵¹

על מנת להגיע לרוב אזורי ירושלים נאלצים תושבי כפר עקב, אחרי שהצליחו לחצות את מחסום קלנדיה, לעבור גם את מחסום א-ראם, הנמצא על הכביש הראשי בשכונת בית חנינה. מחסום זה נותר פתוח גם כאשר מוטל על השטחים סגר מוחלט, אולם על התושבים להמתין זמן נוסף בתור למעבר. לאחרונה, בעקבות סלילת כביש 45 (בגין צפון), נפתח בפני התושבים נתיב נסיעה חלופי העוקף את מחסום א-ראם, אולם גם בו מוצב מחסום המעכב את כניסתם לירושלים.

בשל הקשיים במעבר במחסום, רבים מתושבי הכפר, שהועסקו בירושלים, פוטרו מעבודתם בשל היעדרויות ואיחורים. הסוחרים המעטים המתפרנסים מעסקים בתוך הכפר מתקשים לקיים את עסקיהם, לא רק בשל הירידה בביקוש עקב ההרעה במצב הכלכלי אלא גם בגלל הקשיים בקבלת סחורה בצורה סדירה.

מיקום המכשול מדרום לכפר ינציח, קרוב לוודאי, את המצב הנוכחי ואף יחמיר אותו. כיום נדרשים התושבים להציג רק תעודת זהות במחסום, אולם לאחר הקמת המכשול הם יידרשו לקבל "היתר מיוחד" כדי להיכנס לירושלים.

תושבי כפר עקב שיחליטו, כתוצאה מהקשיים שיווצרו לאחר הקמת המחסום, להעתיק את מקום מגוריהם או את מקום עבודתם לשטחים, יסתכנו בשלילת מעמדם כתושבי קבע, לרבות זכותם לחזור להתגורר בכפר. זאת בשל מדיניות ישראל, שהיתה בשיאה בשנים 1996-1999, לשלול את מעמדם של תושבי מזרח ירושלים שלטענתה העבירו את "מרכז חייהם" אל מחוץ לשטח העיר.⁴⁸

פגיעה נוספת בתושבי כפר עקב היא ההשתלטות על אדמות לצורך הקמת המכשול וכן יצירת חיץ בין התושבים לאדמות שבבעלותם. מבחינה זו דומה המקרה של כפר עקב לכפרים שבצפון הגדה המערבית. רוחבו הממוצע של המכשול באזור זה הוא ארבעים מטרים, ומכאן שלצורך הקמתו השתלט משרד הביטחון על כ-150 דונם. רוב השטח שנתפס הוא בבעלותן הפרטית של 46 משפחות המתגוררות בכפר עקב ומקצתו בבעלות תושבי הכפר הסמוך

48. בצלם והמוקד להגנת הפרט, הטרנספר השקט – שלילת מעמד התושבות מפלסטינים במזרח ירושלים, אפריל 1997.

49. עמותת במקום, חוות דעת תכנונית בנושא מכשול ההפרדה בכפר עקב, מארס 2003 (ר' נספח לדו"ח זה). עמותת "במקום מתכננים למען זכויות תכנון" הוקמה בשנת 1999 על-ידי מתכננים, גיאוגרפים, אדריכלים ופעילי זכויות האדם במטרה לקדם את זכויותיהן בתחום התכנון של אוכלוסיות מוחלשות.

50. בתחילת חודש ינואר הריס צה"ל בית אחד בכפר עקב, אשר לפי טענתו, ירו ממנו פלסטינים על החיילים במחסום קלנדיה.

51. פרוטוקול ישיבה של בית המשפט השלום בתל אביב מיום 20.11.02, וע' 2597/02, הוועד לפיתוח כפר עקב ואח' נ' משרד הביטחון ואח'.

חיילי צה"ל.⁵² תנועת אזרחים בסמיכות לסיורי צה"ל לאורך המכשול, בעיקר בשעות הלילה, עלולה להביא לפגיעות נוספות בחפים מפשע. חומרתה של סכנה זו תלויה, במידה רבה, בהוראות הפתיחה באש שיינתנו לחיילים.

הסכנה לחיי התושבים המתגוררים סמוך לתוואי המכשול נובעת גם מקרבתם של סיורי צה"ל לבתי הכפר. הוראות הפתיחה באש של צה"ל מתירות ירי קטלני גם במקרים בהם לא נשקפת לחיילים סכנת חיים ומאז תחילת האינתיפאדה הנוכחית נהרגו ונפצעו מאות פלסטינים חפים מפשע מירי

הריסת בתים במובלעות המכשול

צווים נוספים התקבלו ביישובים הצפויים להפוך למובלעות ממזרח למכשול. בעזבת גילעוד שבמחוז קלקיליה (100 תושבים) התקבלו צווים לשלושה מבנים, שניים מהם בתי מגורים והשלישי מסגד. בכפר א-טייבה שבמחוז ג'נין (2,100) הוצאו צווי הריסה לשלושה בתי מגורים. אחד הצווים הוצא לפועל לאחרונה.

תופעת הבנייה הבלתי חוקית, לכאורה, ברחבי הגדה המערבית, מקורה במדיניות רבת השנים של ישראל לפיה לא יינתנו לפלסטינים אישורי בנייה מחוץ לתחום הבנוי של הכפרים והערים. זאת באמצעות הסתמכות מגמתית על תכניות מתאר מיושנות מתקופת המנדט הבריטי בהן מוגדרים רוב שטחי הגדה המערבית כאזורים חקלאיים. מדיניות זו נותרה בתוקף גם לאחר יישום הסכמי אוסלו בכל הנוגע לשטחי C, המהווים כ-60% משטח הגדה המערבית. כתוצאה מכך, באזורים מסוימים לא נותרה לתושבים כל ברירה אחרת אלא לבנות ללא היתר על מנת לספק את צרכי הגידול של האוכלוסייה ואת הצורך להתפרנס.⁵³

הגל הנוכחי של צווי הריסה והריסות בפועל מהווה נדבך נוסף במסכת הלחצים והמצוקות בהם נתונה כיום, ותהיה נתונה בעתיד, האוכלוסייה הפלסטינית המתגוררת סמוך לתוואי המכשול.

עם תחילת העבודות להקמת המכשול החל המינהל האזרחי להוציא צווי הריסה ולהרוס בתים ביישובים פלסטיניים הנמצאים סמוך לתוואי המכשול. העילה הרשמית למדיניות זו היא היעדר היתרי בנייה. עד עתה הוציא המינהל צווי הריסה לכ-280 מבנים ביישובים אלה.

רוב הצווים מתייחסים למבנים במובלעות שמערב לתוואי המכשול. בנזלת עיסא (כ-2,300 תושבים), התקבלו בחודשים האחרונים צווי הריסה לכ-170 מבנים, בהם 11 בתי מגורים והשאר בתי עסק. ב-21.1.03 הרס המינהל כשישים מהם, ששימשו כחנויות בשוק הסמוך לכפר הערבי-ישראל בקה אל-ר'בייה. בברטעה א-שרקיה שבמחוז ג'נין (כ-3,200 תושבים) הוציא המינהל האזרחי בחודשים האחרונים צווי הריסה ל-72 מבנים, בהם 12 בתי מגורים, 56 חנויות, שלוש מתפרות ובית מלאכה אחד. בעזון עתמה (כ-1,500 תושבים) התקבלו בחודש דצמבר האחרון צווי הריסה לעשרים מבנים, בהם 18 בתי מגורים, ושני מבנים המשמשים כבתי שימוש לבית הספר התיכון של הכפר. בכפרים באום א-ריחן ודי'הר אל-מאלח שבמחוז ג'נין (600 תושבים) הוצאו תשעה צווים, בהם שמונה בתי מגורים ובית ספר.

52. בצלם, אצבע קלה – ירי בלתי מוצדק והוראות הפתיחה באש במהלך אינתיפאדת אל-אקצא, מאי 2002.

53. ר' בצלם, הורסים שלום – מדיניות הריסה ההמונית של בתי פלסטינים בגדה המערבית, ספטמבר 1997.

הפגיעה בזכויות האדם - הפרה של המשפט הבינלאומי

תחולתם של דיני הכיבוש אינה מבטלת את תחולתו של המשפט הבינלאומי בדבר זכויות האדם, הממשיך לחייב את ישראל בפעולותיה בשטחים. ועדות האו"ם הממונות על יישומו של משפט זה קבעו חד משמעית כי על ישראל למלא את הוראות האמנות בדבר זכויות האדם בכל השטחים הנתונים תחת שליטתה, לרבות הגדה המערבית ורצועת עזה, גם בנסיבות שנוצרו לאחר פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא.⁵⁷

המשפט הבינלאומי אינו מעניק הגנה מוחלטת לכל זכויות האדם והיו נסיבות בהן הפגיעה בזכויות אדם מסויימות תהיה חוקית, בין אם המצב מוגדר כ"סכסוך מזויין שאינו מגיע כדי מלחמה" ובין אם הוא מוגדר ככיבוש. אולם, הפגיעות בזכויות האדם יהיו חוקיות רק בהתקיים תנאים מסויימים, המפורטים במשפט הבינלאומי. מכאן, שגם אם נקבל את הגדרתה של ישראל למתרחש בשטחים, עדיין אין משמעות הדבר שישאל רשאית לעשות ככל העולה על רוחה ללא הגבלות. גם בזמן מלחמה, קשה ככל שתהיה, מדינות מחויבות לפעול לפי הוראות המשפט הבינלאומי והטענה כי בזמן מלחמה צרכים צבאיים גוברים על כל שיקול אחר, נדחתה מזמן על-ידי משפטנים ובתי משפט בינלאומיים. כל פעולה חייבת להיעשות במסגרת החוק והצדדים המעורבים בסכסוך המזויין אינם חופשיים לבחור את דרכי הלחימה ואת אמצעי הלחימה שלהם.⁵⁸

כבר בתחילת אינתיפאדת אל-אקצא קבעה ישראל כי בשטחים מתנהל "סכסוך מזויין שאינו עולה כדי מלחמה" ולכן כללי המשפט הבינלאומי הרלוונטיים לבחינת פעולותיה הם אלה החלים במהלך פעולות לחימה.⁵⁴ הגדרה זו קיבלה לאחרונה גושפנקא משפטית מבית המשפט העליון.⁵⁵ בהתבסס על הגדרה זו, מצדיקה ישראל את הפגיעה בזכויות האדם של האוכלוסייה הפלסטינית לצורך בניית מכשול ההפרדה, כפי שהצדיקה מאז תחילת האינתיפאדה הנוכחית פגיעות אחרות בזכויות האדם.

משפטנים וארגונים רבים בישראל וברחבי העולם, ובהם בצלם, אינם מקבלים את הגדרת המצב של ישראל. גם לאחר העברת חלק משטחי הגדה המערבית ורצועת עזה לרשות הפלסטינית נותרה ישראל הכוח הכובש בשטחים. אירועי הלחימה המתקיימים היום בשטחים אינם יכולים להצדיק הגדרה גורפת של המתרחש בשטחים כמלחמה ואינם מתירים לישראל להתעלם מחובותיה ככוח הכובש בשטחים, המחוייב להגן על האוכלוסייה האזרחית בשטחים ולדאוג לשלומה ולרווחתה. הצלב האדום הבינלאומי, הממונה על יישומו של אמנות ג'נבה, קבע כי "גם בהקשר של האלימות הנוכחית" ישראל נותרה המעצמה הכובשת בשטחים ולפיכך היא מחויבת לקיים את הוראות אמנת ג'נבה הרביעית וכללים אחרים העוסקים בכיבוש.⁵⁶

54. עמדה זו נטענה על-ידי ישראל מאז תחילת האינתיפאדה הנוכחית בפני בג"צ ובפני פורומים בינלאומיים. לאחרונה הבהירה המדינה בהרחבה את עמדתה זו בתשובה לעתירה בנוגע למדיניות "החיסולים". ר' הועד הציבורי נגד עינויים ואח' נ. ממשלת ישראל ואח', הודעה משלימה מטעם פרקליטות המדינה, סעיפים 7-58.

55. בג"צ 7015/02, 7019 עג'ורי ל' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית ואח'.

56. ועידת המדינות המתקשרות באמנת ג'נבה הרביעית - הצהרת הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, ג'נבה, 5 בדצמבר 2001, סעי' 2. *Concluding Observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Israel*, 31.8.01, E/C. 12/1/Add.69; *Conclusions and Recommendations of the Committee against Torture: Israel*, 23.11.01, CAT/C/XXVII/Concl. 5; *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Israel*, 9.10.02, CRC/C/Add.195.

58. L.C. Green, *The Contemporary Law of Armed Conflict*, Manchester University Press, 2000, p. 123; A.P. Rogers, *Law on the Battlefield*, Manchester, Manchester University Press, 1996, p. 4.

החובה לבחון חלופות

הנוכחית ציין מבקר המדינה כי "ממסמכי צה"ל עלה, כי מרבית המחבלים המתאבדים ומכוניות התופת חצו את מרחב התפר לתוך ישראל דרך המחסומים, שהבידוק בהם לוקה ואף גרוע".⁶³

דו"ח המבקר הצביע על ליקויים משמעותיים במחסומים. בין השאר נקבע בדו"ח ש"במחסום אין פקודה ייעודית או תיק משימה מטעם מפקדת החטיבה, אשר מגדיר את משימות המחסום ומרכז את כל הנהלים לפעילותו" וכי במחסומים "אין ציוד ותשתית מתאימה לבידוק ביטחוני של כלי רכב, בני אדם וסחורות". בסיכום דבריו התייחס המבקר למסמך צבאי בנוגע למחסומים, שהצביע על כך "שהמחסומים הקיימים במרחב התפר אינם ערוכים לבדוק כהלכה כלי רכב, מטענים ואנשים, ועל צורך דחוף בשיפור הבידוק במחסומים בעזרת כוח אדם קבוע ומיומן לבדיקת כלי הרכב; שימוש באמצעים טכנולוגיים; ומיסוד המעברים".⁶⁴

ממצאי מבקר המדינה פורסמו בחודש יולי 2002 ואילו ההחלטה על הקמת המכשול התקבלה בממשלה כחודש לפני כן. החלטה זו לא שונתה בעקבות פרסום הממצאים ונראה כי לא נעשו שינויים משמעותיים כדי לפתור ולו חלק מהבעיות עליהן הצביע המבקר. במקום זאת, העדיפה המדינה את הדרך הקיצונית ביותר אשר כרוכה בשורה ארוכה של הפרות זכויות האדם. בכך הפרה ישראל את חובתה המשפטית למצות דרכים חלופיות לפני שהיא נוקטת באמצעי שהשלכותיו על זכויות האדם חמורות במיוחד.

יתרה מזו, מספר המחסומים בין ישראל לגדה יגדל בעקבות הקמת המכשול. לפי מסמך שהגישה פרקליטות המדינה לבג"צ, אמורים להיבנות במכשול, בשלב הראשון בלבד, חמישה מחסומים ו-26 שערים חקלאיים. אם המדינה לא תעשה דבר כדי לשפר את יעילותם של המחסומים, עלול להיווצר מצב פרדוכסלי בו דווקא הקמת המכשול תגביר את הסכנה לפיגועים בתוך ישראל. גם אם מערכת הביטחון מתכננת לתקן את הליקויים במחסומים במסגרת פרויקט המכשול על-ידי הוספת אמצעי

פגיעה בזכויות האדם לא יכולה להיות מוצדקת אם קיימות דרכי פעולה חלופיות ששיגו את אותה המטרה ואשר לא יגררו פגיעה כזו. כלל זה מעוגן היטב במשפט ההומניטארי הבינלאומי העוסק במצבי מלחמה וכיבוש,⁵⁹ במשפט הבינלאומי בדבר זכויות האדם⁶⁰ ובפסיקתו של בית המשפט העליון בישראל.⁶¹

באחת מתשובותיה לבג"צ ציינה המדינה, בהתייחסה לצורך בהקמת המכשול, כי "מדובר במהלך שנקט, בליט ברירה, ורק לאחר שנקטו צעדים שונים אחרים שלא השיגו את בלימת גל הטרור".⁶² עם זאת, המדינה לא פירטה, בתשובה זו כמו בתשובות אחרות שנמסרו לבג"צ בנושא זה, מהם אותם "צעדים אחרים" שנקטו כדי למנוע פיגועים בישראל ומדוע נכשלו צעדים אלה.

מבדיקה שערך מבקר המדינה, עולה כי קיימים לפחות שני אמצעים שהיו יכולים לשמש חלופות ראויות להקמת מכשול ההפרדה. המדינה ויתרה על בחינת יעילותם, למרות שהם אינם גוררים פגיעות כה נרחבות בזכויות האדם של האוכלוסייה הפלסטינית כמו הקמת המכשול.

יעילותם של המחסומים שעל הקו הירוק

ההחלטה להקים מכשול שיחצוץ בין ישראל לבין הגדה המערבית כדי למנוע פיגועים בתוך שטח ישראל, מבוססת על ההנחה כי מבצעי הפיגועים נכנסים לישראל דרך המרחבים הפתוחים שבין המחסומים ולא דרך המחסומים, בהם ניתן לכאורה לפקח על הנכנסים. אלא שלפי דו"ח מבקר המדינה בנושא מרחב התפר שפורסם ביולי 2002, הנחה זו אינה מדויקת.

לאורך הקו הירוק פרוסים 32 מחסומים דרכם ניתן להיכנס לישראל. שלושים מהם נמצאים באחריות צה"ל ושניים באחריות משטרת ישראל. בהתייחס לפיגועים שבוצעו בישראל מאז תחילת האינתיפאדה

59. ר' למשל סעיף 57 (3) לפרוטוקול הראשון לאמנות ג'נבה משנת 1977.

60. בנוגע לזכות לבריאות ר' לדוגמה סעיף 29 להערה הכללית מס' 15 של ועדת האו"ם לזכויות הכלכליות, חברתיות ותרבותיות משנת 2000.

61. ר', לדוגמה, בג"צ 6055/95 שניא'צמח ואח' נ' שר הביטחון ואח', פ"ד נג (5) 241.

62. תשובת המדינה, בג"צ אל האדי, סעיף 58.

63. מבקר המדינה, שם, עמ' 35.

64. שם, עמ' 36.

למניעת מעבר של פלסטינים מאיו"ש לישראל; צמצום נוכחות צה"ל בשטחים הלא מאוכלסים לאורך מרחב התפר; וירידה ברמת התיאום ושיתוף הפעולה בין כוחות צה"ל לכוחות משטרת ישראל...

במועד סיום הביקורת, רובו הגדול של מרחב התפר לא כוסה כהלכה על ידי תצפיות. לצה"ל חסרו אמצעים טכנולוגיים לאיתור מסתננים; אמצעי הניידות של כוחות צה"ל במרחב התפר לא אפשרו הגעה לנקודות הזיהוי בפרקי זמן קצרים; בין צה"ל למשטרת ישראל התקיימה תקשורת מוגבלת, שמנעה הפעלה יעילה של הכוחות.⁶⁵

דברים אלה מצביעים על אמצעים רבים שהפעלתם במשולב היתה יכולה אולי לספק מענה הולם לכניסת פלסטינים לישראל דרך המרחבים הפתוחים לצורך ביצוע פיגועים: היקף כוחות משמעותי, סיורים, תצפיות, רמת תיאום גבוהה בין יחידות צה"ל ובין לבין משטרת ישראל ועוד. אולם, צה"ל החליט לא לבחון חלופה זו בשל המדיניות החדשה שקבע, לפיה אבטחת מרחב התפר היא בסדר עדיפות נמוך, והעדיף להשקיע במשימות אחרות, כמו פגיעה בחשודים בפעילות נגד ישראל ובתשתיות של הרשות הפלסטינית והגנה על מתנחלים.

העובדה שמדיניותו החדשה של צה"ל יוצרת מחסור בכוח אדם לצורך אבטחת מרחב התפר, אינה משחררת את ישראל מחובתה למצות חלופות שפגיעתן בזכויות האדם פחותה. אם חסימת כניסה של פלסטינים לישראל היא אכן צורך דחוף, כפי שטוענת המדינה, מן הראוי שדחיפות זו תתבטא בהקצאת המשאבים הראויים. אם, לחילופין, משימה זו אינה עומדת בראש סדר העדיפויות של מערכת הביטחון, הרי שלא ניתן להצדיק פגיעות כה קשות בזכויות האדם כדי להשיגה.

קביעת התוואי: שיקולים לגיטימיים מול שיקולים זרים

גם אם נקבל את טענת ישראל כי מכשול ההפרדה הוא הדרך היחידה למניעת כניסה של פלסטינים לישראל כדי לבצע פיגועים, עדיין חלה על ישראל החובה לקבוע את תוואי המכשול בצורה שתפגע כמה שפחות בזכויות האדם. בחינה של השיקולים שהובילו את

בדיקה מתוחכמים וכוח אדם מיומן, הרי ששיפורים אלה יכולים להיעשות גם היום ואין צורך בהקמת המכשול לצורך כך. ייתכן כי לחוסר התאמה זה בין הבעיה לבין הפיתרון המוצע התכוון ראש הממשלה אריאל שרון כאשר אמר, בהתייחסו למכשול ההפרדה, כי "הרעיון הוא פופוליסטי ונועד לשרת מטרות פוליטיות".⁶⁵

אבטחת מרחב התפר

מבקר המדינה בדק גם את היערכותו של צה"ל לאורך מרחב התפר שנועדה למנוע כניסה של פלסטינים ללא אישור לתחומי מדינת ישראל דרך המרחבים הפתוחים, בהתאם להחלטת הקבינט מיולי 2001. היערכות כזו, בדומה לשיפור הליקויים במחסומים, מהווה חלופה שפגיעתה בזכויות האדם פחותה בהשוואה להקמת המכשול.

לפי דו"ח מבקר המדינה, גיבש צה"ל "תפיסה חדשה" לפעילותו בשטחים, שאושרה על-ידי הרמטכ"ל בינואר 2002. כתוצאה מכך, ויתר צה"ל על ההיערכות המיוחדת באזור מרחב התפר ופירק את "המפקדה המשימתית", שהוקמה ביולי 2001 ואשר נועדה לתאם את פעילות צה"ל במרחב התפר. האחריות על אבטחת מרחב התפר חולקה בין מפקדי החטיבות בכל גזרה. עיקר המאמצים והאמצעים הופנו במסגרת תפיסה זו ליעדים אחרים:

התפיסה החדשה של צה"ל באיו"ש הובילה להסטה של מרבית הכוחות שפעלו במרחב התפר, לאבטחת צירי התנועה, שבהם נעים כלי רכב ישראליים; לפעילות בטי"ש הסמוכה ליישובים הישראליים באיו"ש; ולסיכול פח"ע בתוך שטחי איו"ש, בעיקר במרחב הערים הפלסטיניות. הפעילות המיבצעית של כוחות צה"ל לא התמקדה במשימות של מניעת מעבר של בני אדם וכלי רכב מאיו"ש לישראל שלא דרך המעברים. מגמה זו השתקפה בפקודות של הכוחות האחראים לגזרות במרחב התפר, ובהנחיות המיבצעיות של החטיבות הפועלות במרחב. ממסמכי צה"ל עלה, כי הנושא שנמצא בראש סדר העדיפויות אינו מרחב התפר אלא הלחימה בעומק שטחי הרש"פ...

יישום התפיסה החדשה של צה"ל במרחב התפר השפיע ישירות ובעקיפין על היכולת ליישם את תכנית מרחב התפר. המרכיבים המשפיעים הים, בין היתר: צמצום משמעותי של הפעילות

65. עמית בן-ארויה, "שרון לשוטרי מרחב השרון: גדר ההפרדה היא רעיון פופוליסטי", הארץ, 12.4.02.

66. מבקר המדינה, שם, עמ' 21-22.

קשה בזכויות האדם, מבלי שתהיה לכך כל הצדקה ביטחונית ותוך הפרה של המשפט הבינלאומי.

הנצחת התנחלויות

לפי המשפט ההומניטארי הבינלאומי, ההתנחלויות שהקימה ישראל בשטחים הן בלתי חוקיות. אמנת ג'נבה הרביעית אוסרת על המדינה הכובשת להעביר אוכלוסייה משטחה אל השטח הכבוש ואילו תקנות האג אוסרות על עריכת שינויים של קבע בשטח הכבוש. הפרת איסורים אלה גררה אחריה פגיעות הולכות וגדלות בזכויות האדם של תושבי השטחים, בעיקר במטרה להגן על המתנחלים מפני התקפות של פלסטינים.⁶⁹

מכיוון שעצם קיומן של ההתנחלויות מהווה הפרה של המשפט הבינלאומי, חובתה של ישראל לפנותן. אין ספק כי פינוי המתנחלים לתוך תחומי ישראל יספק להם הגנה דומה - אם לא גבוהה יותר - על חייהם, בהשוואה לאפשרות הכללתן מצידו המערבי של המכשול. פתרון זה גם ימנע פגיעה נוספת בזכויות האדם של האוכלוסייה הפלסטינית.

גם אם תשאיר ישראל את ההתנחלויות במקומן, לא ניתן לקבל את הטענה כי אין כל חלופה אחרת להגנה עליהן ועל תושביהן מלבד הכללתן בצידו המערבי של המכשול. רוב ההתנחלויות בשטחים יישארו, מטבע הדברים, ממזרח למכשול. במטרה להגן עליהן החליט משרד הביטחון על שורה של צעדים, כולל "מערך מיגון חדש הכולל גדר אלקטרונית עם אמצעי התרעה וחדר בקרה מרכזי מאויש"⁷⁰ והקמת "אזורי ביטחון מיוחדים" מסביב להתנחלויות, בהם תתגבר השמירה.⁷¹ אין כל מניעה לנקוט צעדים דומים לגבי ההתנחלויות שהוחלט לכלול ממערב למכשול, דבר שהיה מספק פיתרון סביר לאיום הנשקף להן והיה מצמצם באופן ניכר את הפגיעות בזכויות הפלסטינים הנגזרות מקביעת התוואי בעומק שטח הגדה.

קיומן של שתי חלופות אלה, שישאל בחרה להתעלם מהן, מעלה את החשש כי המניע האמיתי העומד מאחורי החלטת הקבינט אודות תוואי המכשול לא היה הגנה מרבית לחיי המתנחלים אלא קביעת עובדות בשטח שיתרמו להנצחת התנחלויות אלה וסיפוחן לשטחה הריבוני של ישראל.

מקבלי ההחלטות לקביעת תוואי המכשול בשלב אי מצביעה על כך שלא זה היה השיקול המכריע. שיקולים אחרים, שבינם לבין צמצום הפגיעה בזכויות האדם אין כל קשר, הם שקבעו בסופו של דבר את התוואי.

חובתה של ישראל להצדיק את התוואי שנקבע מתייחסת לכל חלק שלו בנפרד. המדינה אינה יכולה להסתפק בהצהרות כלליות בנוגע לשיקולים שהנחו אותה ועליה לספק הצדקה נפרדת לכל קטע מהתוואי בו הקמת המכשול גוררת פגיעה בזכויות האדם.

בתשובתה לבג"צ מסרה המדינה כי "השיקול המבצעי היה השיקול המרכזי בבחירת התוואי של המכשול".⁶⁷ בשיקול זה נכללים שלושה מרכיבים עיקריים: המרכיב הראשון הוא השיקול הטופוגרפי. לטענת המדינה, "מהשיקול הביטחוני נגזרה בחירת התוואי הטופוגרפי. על המכשול לעבור, במידת האפשר, בשטחים השולטים על סביבותיהם, וזאת על מנת למנוע פגיעה בכוחות הפועלים לאורך הציר, ולאפשר לכוחות לבצע תצפיות לעבר השטחים שמשני צדי הגדר".

המרכיב השני הוא יצירת "מרחב ביטחון": "החשש הוא כי המכשול לא ימנע את כל החדירות, וכי כוחות הביטחון לא יוכלו להגיע בזמן על מנת לסכל את חצייתו. לכן נדרש, כאמור, מרחב ביטחון גיאוגרפי שיאפשר לכוחות הלוחמים לבצע מרדף בתחום איו"ש אחר המתבלים קודם שאלה יחדרו לתחומי מדינת ישראל וייטמעו בה".

המרכיב השלישי הוא הכללת כמה שיותר התנחלויות ממערב למכשול. לפי תשובת המדינה, "החשש הוא כי הקמת המכשול תנקז את הפגיעים אל ישובים אלה, ולכן הוחלט כי הגדר תעבור מזרחית לישובים אלה, במטרה לספק גם להם, ולדרכי הגישה אליהם, הגנה".⁶⁸

שני המרכיבים הראשונים הם, על פניהם, לגיטימיים. עם זאת, לבצלם אין את הכלים לבחון באיזו מידה הם באו לידי ביטוי בבחירת תוואי המכשול. לעומת זאת, הכללת התנחלויות ממערב למכשול אינה יכולה להיחשב כשיקול צבאי דחוף שיצדיק פגיעות קשות בזכויות האדם. שיקול זה ושיקולים בלתי לגיטימיים נוספים (רי' להלן), הובילו לבחירת תוואי הפוגע באופן

67. תשובת המדינה, בג"צ אל האדי, סעיף 18.

68. שם סעיפים 19-18.

69. להרחבה בנושא ההפרות של זכויות האדם הנובעות מקיומן של ההתנחלויות ר' בצלם, גול הקרקעות.

70. אלכס פישמן ויובל קרני, "40 התנחלויות יוקפו בגדרות אלקטרוניות", *Ynet*, 9.7.02.

71. עמוס הראל, "אזורי ביטחון בהתנחלויות יכללו תצפיות וסוירים", *הארץ*, 26.12.02.

תיראה כגבול מדיני⁷⁵; במסמך שהגיש שר הפנים אלי ישי לראש הממשלה מוצע במפורש כי "תוואי הגדר לא יחפוף את הקו הירוק, אלא יהיה מרוחק ככל שניתן על מנת שאכן יהיה זה קו הפרדה ביטחוני ולא מדיני⁷⁶."

התבטאויות אלה מחזקות את החשש כי לא שיקולים ביטחוניים טהורים עמדו לנגד עיניהם של מקבלי ההחלטות אלא שיקולים פוליטיים. ייתכן כי באזורים רבים יעילותו הביטחונית של תוואי העובר על הקו הירוק או אף בתוך שטח ישראל אינה נופלת מיעילות התוואי שנקבע, אולם הוא נדחה בשל המחיר הפוליטי הכרוך בבחירה כזו.

איכות החיים של תושבי ישראל

תוואי המכשול בשלב א', כפי שאושר על-ידי הקבינט באוגוסט 2002, יצר מובלעת בה נכללו קלקיליה, חבלה וראס עטיה (ר' מפה). תכנון התוואי בצורה זו נעשה במטרה להשאיר את ההתנחלות אלפי מנשה ממערב למכשול. עם זאת, לפי תוואי זה נותר כביש 55, המחבר את אלפי מנשה עם ישראל, ממזרח למכשול. על מנת להבטיח את גישת תושבי ההתנחלות לישראל, החליטה מערכת הביטחון לסלול כביש חדש שיחבר את אלפי מנשה עם ישראל דרך היישוב מתן שבתוך הקו הירוק.⁷⁷

תושבי מתן (2,500 תושבים) התנגדו נחרצות לתוואי זה שכן לטענתם הוא יפגע קשה באיכות חייהם. חששם העיקרי של התושבים היה כי סלילת הכביש החדש ייצור עומס תנועה במרכז היישוב ויפגע בחלק מהשטחים הירוקים שלו. בנוסף, לפי נציגי התושבים, התוואי שאושר על-ידי הקבינט יאפשר את התחברותה של העיירה חבלה עם קלקיליה, דבר שייצור איום ביטחוני על היישובים הישראליים הסמוכים. במטרה לשנות את התוואי המתוכנן, הקימו התושבים "מטה מאבק" שארגן הפגנות וערך סיורים מודרכים באזור עם אנשי צבא ופוליטיקאים.⁷⁸

הלחצים שהפעילו נציגי מתן נשאו פרי. תוואי המכשול שונה וכביש 55 ימשיך לשמש כנתיב תחבורה

הרעיון להקים מכשול רצוף לאורך "מרחב התפר" זכה להתנגדותם של גורמים פוליטיים בימין בכלל, ושל גורמים הקשורים למתנחלים בפרט. טענתם העיקרית של גורמים אלה היתה שמכשול כזה עלול להפוך תוך זמן קצר לגבול מדיני שיחפוף בין ישראל למדינה הפלסטינית שתקום. בנוסף, הועלתה הטענה כי הקמת מכשול בהיקף כזה על תוואי החופף ברובו לקו הירוק יהווה הישג פוליטי לפלסטינים, בשל עצם ההכרה בקו זה כנקודת התייחסות רלוונטית להפרדה בין ישראל לגדה המערבית.⁷² טענה זו הועלתה על-ידי ישראל הראל, פובליציסט בעיתון הארץ ויו"ר מועצת יש"ע לשעבר:

כחודשיים לאחר שצה"ל השיב לעצמו, בקרבות במבצע חומת מגן, חלק לא מבוטל מכושר ההרתעה, מעניקה ממשלת ישראל, בהנהגת אריאל שרון, את הניצחון האסטרטגי לערפאת. בדיוק 35 שנה לאחר מלחמת ששת הימים, ולאחר כשנתיים של מלחמת טרור אכזרית ובלתי פוסקת, מחליטה ממשלת ישראל, שאינה עומדת בלחצה של דעת קהל מותשת - וגם של בכירים, בעבר ובהווה, במערכת הביטחון - להקים קו הפרדה ביטחוני, שיחפוף, בעיקרו, את קווי שביתת הנשק מ-1949.⁷³

בתגובה להשגות והתנגדויות אלה, חזרו והדגישו שרי הממשלה בכלל, ושר הביטחון בפרט, כי המכשול שיוקם יהיה בעל אופי ביטחוני טהור והוא לא יהווה בשום פנים ואופן גבול מדיני. קביעת התוואי של המכשול כך שלא יחפוף לקו הירוק משמש, ככל הנראה, את הממשלה כדי לשדר למתנגדי הפרוייקט כי אין מדובר בגבול מדיני.

כך למשל, בידיעה שהתפרסמה בעיתון הארץ דווח כי "בן אליעזר הנחה את מינהלת קו התפר כי גדר ההפרדה תיבנה על תוואי שאין לפרשו כגבול מדיני, אלא כמכשול שנועד להגביר את הביטחון"⁷⁴; שרת החינוך לימור ליבנת הביעה בשיבת הממשלה את דעתה על כך שאחד "העקרונות שצריכים להנחות את בניית הגדר הוא שתהייה גדר ביטחונית ולא

72. מאוחר יותר, החליפה מועצת יש"ע את התנגדותה הגורפת למכשול בעמדה התומכת בהקמת מכשול לפי תוואי שיעבור מזרחה מהתוואי הנוכחי ויכלול מספר רב יותר של התנחלויות ממערב לו. ר' בנדון נדב שרגאי, הארץ, 4.2.03.

73. "שרון מעניק ניצחון לערפאת", הארץ, 13.6.02.

74. אמנון בראזילי וצבי זרחיה, "מתחילות העבודות להקמת הגדר בקו התפר", הארץ, 11.6.02 (ההדגשה שלנו).

75. דיאנה בחור, "גדר ההפרדה: כל ההסתייגויות", Ynet, 4.7.02 (ההדגשה שלנו).

76. מוזל מועלם, "ש"ס: לכלול יותר יישובים ממערב לגדר", הארץ, 4.7.02.

77. מוזל מועלם, "מטה המאבק נגד קלקיליה הגדולה", הארץ, 27.8.02.

78. פעולותיו של המטה מתועדות באתר האינטרנט של היישוב: www.matan.muni.il

מעליהם. על מנת להימנע מפגיעה בעתיקות, נקטה המינהלת בצעדים שונים בהתאם למאפיינים של כל אתר, בהם שינוי תוואי המכשול.⁸⁰

- באחת מתשובותיה לבג"צ הודיעה פרקליטות המדינה כי הוחלט להזיז את תוואי המכשול באזור שמצפון לכפר שוויכה שבמחוז טול כרם כמה קילומטרים לכיוון מזרח "מטעמים הנוגעים לשמירה על עתיקות".⁸¹

- חברי קיבוץ מצר ביקשו ממשרד הביטחון להזיז את תוואי המכשול באזור הקיבוץ ולהעבירו על תוואי הקו הירוק כדי לא לפגוע בגישה של תושבי העיירה קפין השכנה אל שדותיהם, שהיו אמורים להישאר ממערב למכשול. אל"מ תרזה ביקר באזור והביע את נכונותו להיענות לבקשת חברי הקיבוץ. אולם, כמה ימים לאחר מכן הודיע תרזה למרכז המשק של הקיבוץ כי הדבר אינו אפשרי משום שבאזור ישנן עתיקות ואין ברשותם זמן לבצע חפירות הצלה.

אמנם, מתוקף מעמדה ככוח כובש מחויבת ישראל לשמור על אתרים בעלי ערך תרבותי והיסטורי בשטח הכבוש. עם זאת, שיקול כזה אינו יכול להצדיק את הפגיעה בזכויות האדם של התושבים שתיגרם כתוצאה מהעברת התוואי כמה קילומטרים נוספים לתוך הגדה המערבית. מסקנה זו מתחזקת לנוכח העובדה שהמחיר של אי שינוי התוואי אינו הרס העתיקות אלא עיכוב עבודות בניית המכשול עד לביצוע חפירות הצלה.

גישה לאתרים דתיים

תוואי המכשול בקטע הדרומי של עוטף ירושלים אושר בהחלטת הקבינט מאוגוסט 2002. כעבור חודש, הועלה הנושא לדיון מחדש בישיבת הקבינט, ככל הנראה בעקבות לחצים שהופעלו מצד שרי ש"ס, המפד"ל וראש עיריית ירושלים שביקשו, בניגוד לדעת שר הביטחון, להזיז את התוואי כמה מאות מטרים דרומה כך שקבר רחל יסופח בפועל לירושלים. שינוי זה אושר על-ידי הקבינט.⁸²

קבר רחל נמצא בקצה הצפוני של בית לחם, כ-500 מטרים מדרום למחסום המפריד בינה לבין גבול השיפוט של ירושלים (מחסום 300). למרות שבית לחם עצמה הוגדרה בהסכם הביניים כשטח A, האזור שבין קבר רחל למחסום הוגדר כשטח C ונותר

עבור אלפי מנשה וההתנחלויות הסמוכות לה (קרני שומרון, מעלה שומרון ועמנואל). כתוצאה משינוי זה יהפכו היישובים חבלה וראס עטיה (6,700 תושבים) למובלעת שתבודד מהעיר קלקיליה, בה מקבלים התושבים שירותים שונים. המרחק בין חבלה לקלקיליה הוא כמאתיים מטרים בלבד. לאחר הקמת המכשול יידרשו התושבים, בהנחה שהתנועה דרכו תתאפשר, לנסוע כעשרים קילומטרים כדי לנוע בין אחת לשנייה.

איכות החיים של תושבי ישראל אינה שיקול רלוונטי, לפי המשפט הבינלאומי, לצורך קביעת פעולותיה של מדינה בשטח כבוש. על אחת כמה וכמה היא אינה יכולה להצדיק פגיעה בזכויות האדם של אלפי תושבים.

תוואי המכשול לפי החלטת הקבינט מאוגוסט 2002

שמירה על עתיקות

נציגי המדינה הודו כי הרצון לשמר עתיקות הקבורות מתחת לאדמה שיחק תפקיד בקביעת תוואי המכשול. להלן כמה דוגמאות:

- אל"מ דני תרזה, הממונה על תכנון התוואי במינהלת מרחב התפר, אמר בעדותו בבית המשפט כי המיקום המדויק של המכשול יכול להשתנות עקב אילוצים שונים, בהם "אילוצים של ארכיאולוגיה".⁷⁹

- מדיווח בעיתונות עולה כי לאחר קביעת התוואי נודע למינהלת מרחב התפר על קיומם של כעשרה אתרים ארכיאולוגיים שהמכשול מתוכנן לעבור

79. פרוטוקול ישיבה של בית המשפט השלום בתל אביב מיום 20.11.02, וע' 2597, הועד לפיתוח כפר עקב ואח' נ' משרד הביטחון ואח'.

80. מזל מועלם, "לאחר אילוצי ההווה הגדר מוזות לפי יושבי העבר", הארץ, 17.10.03.

81. תשובת המדינה, ב'צ' אל-האדי, שם, סעיף 30.

82. נדב שרגאי ואח', "אושר סיפוח בפועל של קבר רחל לירושלים", הארץ, 12.9.02.

התפיסה שהוצאו לצורך בניית המכשול אכן נקבע כי תקפס יפוג בסוף שנת 2005. אולם אין בחקיקה הצבאית מניעה כלשהי להאריך את הצווים שוב ושוב ללא הגבלה, כפי שישראל עושה בנוגע לקרקעות עליהן השתלטה לצורך הקמת התחלואות חדשות וכבישים עוקפים.

בתשובת המדינה לערעור שהגישו תושבי כפר עקב נגד ההשתלטות על אדמותיהם להקמת המכשול (רי לעיל), הודתה פרקליטות המדינה כי השימוש בצווי תפיסה זמניים משמש גם להקמת מבני קבע וכי ניתן להאריכם ללא הגבלה:

אין מניעה מצד המדינה לתפוס מקרקעין מכוח צווי תפיסה זמניים גם לשם הקמת מתקנים שאינם בהכרח בעלי אופי זמני. על מנת לסבר את האוזן בלבד: באזור יהודה ושומרון נעשה שימוש בצווי תפיסה זמניים לצורך הקמת מתקנים בעלי אופי של קבע מסוגים רבים, כגון כבישים עוקפים וישובים ישראלים...

גם בתחומי מדינת ישראל נעשה שימוש בצו תפיסה זמני (שהוצא מכוח הסדר לתפיסת מקרקעין (הוראת שעה) תשס"ו – 1955) לצורך הקמת שדה התעופה שדה דב, אשר אין חולק כי הוא מתקן בעל אופי של קבע. תפיסה זמנית זו המשכה בהפקעת המקרקעין כדין בהתאם לפקודת הקרקעות (רכישה לצרכי ציבור) 1943.⁸⁴

אופיו של המכשול כמתקן קבוע, בשילוב עם ניסיון העבר בכל הנוגע לתפיסות "זמניות" של קרקע על-ידי ישראל, מובילים למסקנה כי למעשה מדובר בהפקעת קרקע ולא בתפיסה זמנית. תקנה 46 לתקנות הנספחות לאמנת האג, הנמצאת בפרק העוסק בשטחים כבושים, קובעת חד משמעית כי "אסור להפקיע רכוש פרטי", גם לא לצרכים צבאיים.⁸⁵ הפקעת הקרקעות היא בלתי חוקית גם אם נקבל את טענת ישראל כי בניית המכשול בתוואי שנקבע היא הדרך היחידה למניעת כניסת פלסטינים לישראל לצורך ביצוע פיגועים.

תחת שליטה ישראלית מלאה. קבר רחל נחשב לאתר קדוש לדת היהודית ויהודים נוהגים להגיע אליו כדי להתפלל. מאז תחילת האינתיפאדה נסגר האתר למבקרים פעמים רבות בשל התקפות פלסטינים על אזרחים ישראלים ועל חיילים המוצבים באתר.

עם שינוי התוואי הוחלט על הקמת חומה בגובה שמונה מטרים מדרום לקבר רחל, שתשתרע כמה מאות מטרים מערבה. תוואי זה ישאיר 35 בתים רבי קומות, בהם מתגוררים כ-400 פלסטינים, וכמה עשרות חנויות מצפון לחומה ויבודד אותם מבית לחם. תושבי שכונה זו אינם צפויים לקבל מעמד של תושבי ישראל, כמו שאר תושבי המובלעות שיוותרו ממערב למכשול, וכניסתם לירושלים תהיה אסורה.

לפי המשפט הבינלאומי, כניסתם של אזרחי ישראל לשטחים לצרכי פולחן דתי והבטחת חופש התנועה שלהם אינם שיקולים שישראל יכולה להתחשב בהם בעת קביעת מדיניותה בשטחים. כלל זה נכון על אחת כמה וכמה כאשר התחשבות בשיקול כזה יגרור פגיעה קשה בזכויות האדם של מאות מתושבי השטחים.

אי-חוקיות הפקעת הקרקעות

ההשתלטות על קרקעות של פלסטינים לצורך בניית מכשול ההפרדה מוסיפה נדבך נוסף לאי החוקיות של הקמתו. כדי להצדיק את ההשתלטות על אדמותיהם הפרטיות של פלסטינים, מסתמכת ישראל על תקנה 23(ז) לתקנות הנספחות לאמנת האג הרביעית בדבר דיני המלחמה ומנהגיה מ-1907, הנמצאת בפרק העוסק ב"מעשי איבה" (hostilities).⁸⁶ ההסתמכות על תקנה זו נובעת מראייתה של ישראל את המצב בשטחים כ"סכסוך מזויין", כאילו הסתיים הכיבוש. לפי תקנה זו, אסור לצבא לתפוס רכוש פרטי או להרסו, אלא אם הדבר נדרש לחלוטין בשל קיומם של צרכים צבאיים. לטענת המדינה, תפיסת הקרקעות נדרשת לצרכים צבאיים ולפיכך מעשיה חוקיים.

פרקליטות המדינה הקפידה לציין בתשובותיה לבג"צ כי ההשתלטות על הקרקעות היא זמנית. בצווי

83. תגובת המדינה, בג"צ אל האדי, סעיף 46-47.

84. וע' 2597, הוועד למיתוח כפר עקב ואח' נ' משרד הביטחון ואח, תשובת המדינה, סעיף 49.

85. בהקשר זה קבע השופט אהרון ברק כי, למרות העדר קביעה מפורשת באמנת האג, האיסור על הפקעת רכוש חל רק בנוגע להפקעה לצרכי הצבא ולא להפקעה שנועשה לצרכי האוכלוסייה המקומית ובהתאם לדין המקומי (ר' בג"צ 393/82, 'מעית אשכאן אלמעמון' נ' מפקד כוחות צה"ל, פ"ד לו' (4), 785.

בטענה שעליה להגן על חייהם של אזרחי ישראל מפני התקפות של פלסטינים. בהקמת מכשול ההפרדה, התעלמה ישראל לחלוטין מחובה זו, תוך הפרה של כללי המשפט הבינלאומי:

ראשית, מניעת פיגועים בתוך ישראל באמצעות הקמת מכשול ההפרדה הוא הפיתרון הקיצוני ביותר והפוגע ביותר בתושבים הפלסטינים. ישראל העדיפה פיתרון זה על דרכים חלופיות שעמדו לרשותה, שפגיעתן פחותה. למרות שרוב הפלסטינים שביצעו פיגועים בישראל נכנסו אליה דרך המחסומים המוצבים על הקו הירוק ולא דרך המרחבים הפתוחים שביניהם, נמנעה ישראל מתיקון הליקויים שהתגלו בפעולת המחסומים בטרם החליטה על הקמת המכשול. בנוסף, צה"ל יותר על פעולה משמעותית במרחב התפר, שהיתה יכולה למנוע כניסה של פלסטינים לישראל, והציב את הפעילות באזור זה בתחתית סולם העדיפויות שלו, לטובת קידום מטרות אחרות כמו תקיפה של מוסדות הרשות הפלסטינית והגנה על ההתנחלויות.

שנית, גם אם נקבל את טענת המדינה לפיה אין מנוס מהקמת מכשול ההפרדה, היא עדיין מחוייבת לבחור בתוואי שיפגע כמה שפחות בזכויות האדם. בניגוד לכך, קביעת התוואי נעשתה, לפחות בחלק מהמקרים, תוך התעלמות משיקול זה והסתמכות על שיקולים זרים: הנצחת חלק מההתנחלויות, העברת מסר פוליטי לפיו הקמת המכשול אינה מהווה קביעת גבול מדיני, איכות החיים של תושבי ישראל, שימור עתיקות והבטחת הגישה של אזרחי ישראל לאתר דתי. שיקולים אלה הובילו לבחירת תוואי הפוגע באופן קשה בזכויות האדם, מבלי שתהיה לכך כל הצדקה ביטחונית.

שלישית, ההחלטה להקים בשטח הגדה המערבית מכשול קבוע, שעלותו מגיעה למאות מיליוני שקלים, מהווה הפרה של אמנת האג האוסרת על הפקעת קרקעות בשטח כבוש.

מכלול המאפיינים של מכשול ההפרדה יוצרים את הרושם כי שוב ישראל נתלית בטיעונים ביטחוניים כדי

הדיון הציבורי המתקיים היום בישראל בנוגע למכשול ההפרדה מתמקד בעיקר בעיכובים שבהקמתו ובמחדלי מערכת הביטחון בתכנונו. הדיון מתעלם לחלוטין מהשלכותיו של הפרוייקט על האוכלוסייה הפלסטינית ומהפגיעות הקשות בה כתוצאה מהקמת המכשול.

בשלב זה לא ניתן לקבוע את היקף הפגיעה באוכלוסייה הפלסטינית, שכן רוב הפגיעות בזכויותיה טרם התרחשו. עם זאת, כבר היום ברור כי הקמת המכשול תעמיק את תהליך הפרגמנטציה המתרחש בגדה המערבית מאז תחילת האינתיפאדה הנוכחית בשל מדיניות ישראל בשטחים. מזה כשנתיים וחצי מונע צה"ל כמעט לחלוטין תנועה של פלסטינים בגדה המערבית באמצעות הטלת עוצר לתקופות ממושכות, מחסומים מאויישים, קוביות בטון, ערימות עפר ותעלות. כתוצאה ממדיניות זו, נהרס כמעט לחלוטין מרקם החיים המאפיין כל חברה מודרנית - מערכות הבריאות והחינוך מתקשות לתפקד, המערכת הכלכלית הגיעה לשפל חסר תקדים וקשרי חברות ומשפחה נותקו.

הקמת שלב א' של מכשול בתוך שטח הגדה המערבית תגביר תהליך זה ותגרום להרעה משמעותית בחייהם של למעלה מ-200,000 תושבים. המכשול יבודד יישובים פלסטינים משאר הגדה המערבית ויהפוך אותם למובלעות שיווצרו בינו לבין הקו הירוק. יישובים אחרים יפכו למובלעות ממזרח למכשול: חלקם בשל התוואי המפותל של המכשול וחלקם ייכלאו בינו לבין מכשול משני שיוקם ממזרח להם. יישובים אחרים ינותקו מאדמותיהם החקלאיות, שיוותרו ממערב למכשול. ההגבלות שיוטלו על תנועתם של תושבי היישובים יפגעו בזכותם לעבוד ולהתפרנס ומשפחות נוספות עלולות להתדרדר למעגל העוני. כן יפגע זכותם לקבל טיפול רפואי, זכותם להעניק חינוך לילדיהם ויכולתם לקיים חיים רגילים, לרבות קיום חיי משפחה וחברה.

ישראל, ככוח הכובש בשטחים, מחוייבת להגן על זכויות האדם של האוכלוסייה הפלסטינית שתחת שליטתה והיא אינה יכולה להשתחרר מחובה זו

לנוכח דברים אלה קורא בצלם לממשלת ישראל:

- לבטל את החלטות הממשלה והקבינט שהתקבלו עד כה בעניין מכשול הפרדה ולעצור לאלתר את כל העבודות המתבצעות כעת להקמתו, לרבות תפיסת הקרקעות;

- לדון מחדש בדרכים להתמודד עם פיגועים שמבצעים פלסטינים בתוך ישראל, תוך בחינת חלופות לבניית מכשול הפרדה. כל החלטה חייבת להביא בחשבון את המגבלות הנובעות מהמשפט הבינלאומי ומחובתה של ישראל לכבד את זכויות האדם בשטחים שבשליטתה;

- אם יוחלט כי אין מנוס מהקמת המכשול, יש לקבוע כי, ככלל, יוקם המכשול על הקו הירוק או לחילופין, בתוך שטחה של מדינת ישראל. חריגה מעיקרון זה תתאפשר רק במקרים יוצאי דופן, בהתבסס על שני שיקולים בלבד: טובתה של האוכלוסייה הפלסטינית ושיקולים צבאיים במובן הצר של המונח. בכל מקרה, כל חריגה כזו תיבחן תוך התייחסות להשלכותיה על זכויות האדם של התושבים המתגוררים סמוך לתוואי.

לקבוע, באופן חד צדדי, עובדות בשטח שישפיעו על כל הסדר שיושג בעתיד בין ישראל לבין הפלסטינים. בעבר, הצדיקה ישראל הפקעת קרקעות לצורך הקמת התנחלויות בקיומם של "צרכים צבאיים דחופים" וטענה כי מדובר בצעד זמני. ההתנחלויות הפכו זה מכבר לעובדות בשטח ובמסגרת התהליך המדיני עם הפלסטינים הן הוגדרו כאחת הסוגיות שיידונו במהלך המשא ומתן להסדר הקבע. עמדת ממשלת ישראל בשיחות קמפ דייוויד ביולי 2000 היתה כי חלק מההתנחלויות שהוקמו בגדה המערבית יסופחו רשמית לישראל.

סביר להניח כי, כמו במקרה ההתנחלויות, יהפוך מכשול הפרדה לעובדה של קבע שתכשיר את הקרקע לתביעה עתידית של ישראל לסיפוח שטחים לגבולה. בכל מקרה, המציאות הגיאוגרפית ההולכת ונרקמת בעקבות הקמתו תפגע בכל פיתרון מדיני שיהיה מבוסס על הכרה בזכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית ובאפשרות הקמתה של מדינה פלסטינית עצמאית ובת-קיימא.

1 מרץ 2003

חוות דעת תכנונית בנושא מכשול הפרדה בכפר-עקב

כפר עקב ממוקם מצפון לשדה התעופה עטרות, משני צדי הדרך המחברת בין ירושלים לרמאללה. חציו המערבי של הכפר נמצא בתחום המוניציפלי של ירושלים וחציו המזרחי, ובו הגלעין ההיסטורי של הכפר, נמצא בגדה המערבית ומוגדר כשטח C. מדובר ביישוב אחד שחולק באופן שרירותי כאשר נקבעו גבולות ירושלים לאחר מלחמת ששת הימים, אולם מבחינה תכנונית יש לראותו כיחידה אחת. בחוות דעת זו נתייחס להיבטים התכנוניים ולהשפעותיו של מכשול הפרדה רק על האוכלוסייה המצוייה בתחום המוניציפלי של ירושלים, זאת משום מיעוט הנתונים והמידע התכנוני העומד לרשותנו לגבי חלקו המזרחי של כפר עקב.

ממצאי המצב הקיים

אוכלוסיית כפר עקב מנתה בשנת 2000 כ- 10,450 תושבים (שנתון סטטיסטי לירושלים 2000). בתנאים של המשך המגמות הדמוגרפיות הקיימות אוכלוסיית כפר עקב תמנה בשנת 2010 כ-15,000 תושבים, זאת על סמך ממוצע של 15 השנים האחרונות בהן קצב הגידול של האוכלוסייה הערבית בשכונות מזרח ירושלים ובכללם כפר עקב, היה כ- 3.5% לשנה.

צרכי דיור

מספר יחידות הדיור שהיו קיימות בכפר עקב בשנת 2000 היה כ- 1,550, כלומר קרוב ל- 7 נפשות ליחידת דיור אחת. בהתחשב בקצב גידול האוכלוסייה של הכפר שצוין לעיל, ומבלי לבחון אפשרות שמספר הנפשות ליחידת דיור יקטן במשך השנים, יידרשו בשנת 2010 לצורך ההתפתחות הטבעית של כפר עקב כ- 2,300 יחידות דיור, כ- 750 יחידות דיור נוספות לאלה שהיו קיימות בשנת 2000.

באזור כפר עקב מתקיים כיום הליך תכנוני ביוזמת עיריית ירושלים שהחל בתחילת שנות ה- 90, במסגרתו נמצאות - בשלבים שונים של הכנה - שתי תכניות מתאר אשר כוללות בתוכן את כל השטח הבנוי של הכפר אשר בתחום השיפוט של ירושלים, וכן שטחים פתוחים ממערב לכפר המהווים עתודות קרקע לפיתוח עתידי של הכפר. מספרי התכניות הן 2521 א' ו- 2521 ב'.

תכנית 2521 א'

תכנית זו חלה על מרבית השטחים הבנויים של כפר עקב, בשטח של כ- 1,260 דונם. התכנית מתווה את רשת הדרכים של הכפר על בסיס מערך דרכים קיימות ומגדירה אזורים לבניה למגורים בצפיפויות הנעות בין 10% ל- 50%, אזורים למוסדות ומבני ציבור, וכן אזורים לשימוש לצורכי מסחר ותעסוקה. סך השטחים המיועדים לבנייה למגורים הינם כ- 780 דונם, בהם ניתן לבנות כ- 400 יחידות דיור בנוסף ליותר מ- 1,000 שהיו קיימות בעת תחילת התכנון ('מזרח ירושלים-מצב תכנוני', עמותת עיר שלם, 1996). תכנית זו אינה קובעת שטחים לפיתוח עתידי בתחומה. 42 דונם מסך כל שטח התכנית מיועדים לשטח נוף כפרי פתוח בו אסורה כל בניה, וזאת בנוסף ל- 14 דונם שנועדו עבור שטחים ציבוריים פתוחים.

למרות שהכנתה של תכנית זו החלה בשנת 1991, ההליך התכנוני טרם הסתיים והתכנית עוד לא קיבלה תוקף. תקופת ההפקדה והדיון בהתנגדויות (שלב קודם לאישורה הסופי של התכנית) הסתיימה עוד ב-10/4/2000, אולם מאז התכנית לא זכתה להתקדמות של ממש. חוסר השלמתו של הליך התכנון מונע מהתושבים לקבל היתר בנייה על פי חוק, גם כאשר אדמותיהם נועדו במסגרת התכנית לבנייה למגורים. למעשה, מספר יחידות הדיור שהיו קיימות בשנת 2000 ממצה את פוטנציאל הבנייה למגורים שמתאפשר במסגרת תכנית 2521 א', כך שכאשר היא תקבל תוקף באופן רשמי, יעילותה לספק פתרונות דיור נאותים יהיה מוטל בספק.

תכנית 2521 ב'

בשנת 1998 הזמינה עיריית ירושלים תכנית נוספת, אשר משתרעת על כ- 600 דונם שמרביתם שטחי טרשים ממערב לתכנית 2521 א'. תכנית זו, אשר מציעה צפיפויות בנייה גבוהות יותר (בין 50% ל- 75%) יכולה לאפשר בנייתן של כ- 2,000 יחידות דיור נוספות.

תחום התכנית נקבע בהתאם להמצאותן של אדמות פרטיות הזמינות לפיתוח באזור הצפוני של שטח השיפוט של ירושלים. על פי נתונים שמפרסמת עיריית ירושלים (www.jerusalem.muni.il) התכנית מצויה מזה כשלוש שנים בשלבים ראשוניים של תב"ע בהתהוות (תחילת ההליך הסטטוטורי). מדובר ביוזמה תכנונית של המערכת העירונית, אשר אין בתוכה גורם כלשהו שדואג לקידומה כפי שקורה יוזמות תכנוניות בשכונות שבמערב העיר.

היות ופוטנציאל הבנייה של תכנית 2521 א' נוצל הלכה למעשה בטרם קיבלה תוקף, חיוני שתכנית 2521 ב' תקודם על מנת לספק מענה תכנוני לגידול האוכלוסייה הצפוי של כפר עקב. מגמות התכנון המוצעות בשתי תכניות אלה, במידה והן תקודמנה ותקבלנה תוקף בפרק זמן סביר, נותנות מענה תכנוני לאוכלוסיית כפר עקב בטווח הקצר.

עם זאת, שטחים נרחבים בתחום התכנית מצויים מעברו המערבי של מכשול הפרדה, לא ברור כיצד תמומש התכנית בשטחים אלה. אין ספק כי מצב זה יקשה על מימושה של התכנית בעתיד ומתן פתרונות דיור הולמים לאוכלוסייה בכפר עקב.

פגיעה בעתודות הקרקע של כפר עקב

רוחב המכשול באזור זה ינוע בין 25 ל-60 מטרים. המכשול עצמו עובר על פני קרקעות של תושבי הכפר ומונע שימוש בהן. יתרה מזאת, המכשול המתוכנן יפריד בין הכפר לבין אדמות חקלאיות מעובדות המצויות מעברו השני של הגדר. בחלקן אדמות אלה מהוות את עתודות הקרקע של הכפר עליהן מתבססת תכנית 2521 ב', והקמתו של המכשול תימנע התפתחותו של הכפר לכיוון זה, ובכך תיחסם למעשה האפשרות היחידה לבנייה עתידית בתחומו עבור צעירי הכפר המעוניינים להמשיך ולהתגורר בו.

מעבר לשטחים אלה נותרו עדיין שתי חטיבות קרקע בסך של כ-520 דונם שיכולות להוות פוטנציאל עתידי להתפתחות הכפר, אם כי פיתוחן מוגבל בחלקו עקב סמיכותן לשדה תעופה עטרוט. גם חטיבות קרקע אלו נמצאות כולן מעבר לתוואי גדר הפרדה.

בעיית נגישות תושבי הכפר לאדמותיהם

במהלך סיור שנערך במקום בתאריך 24/01/2003 התרשמנו מכך שתוואי הגדר עובר הרחק משדה התעופה עטרוט, בנימוק של שליטה טופוגרפית ושל הצורך ב"מרחב ביטחון" בין הגדר לבין שדה התעופה. למעשה, בכך מספח המכשול לתוך תחום השיפוט של ירושלים אדמות רבות של אנשי כפר עקב, ופוגע באופן מיידי במקורות הפרנסה שלהם. בשטח ניתן לראות כי אין יתרון טופוגרפי משמעותי למיקום המתוכנן של תוואי הגדר.

הגבעות המדוברות הן נמוכות יחסית ובינן לבין שדה התעופה מצוי שטח נרחב הגלוי לעין. מאידך, תפיסת הקרקעות תקשה על השימוש בהן על ידי בעליהן, לאור הצורך לעבור את המכשול מדי יום בדרך לשטחים החקלאיים, והן מכיוון שהשטח מיועד לשמש "מרחב ביטחון" ולכן יש להניח ששלטונות הצבא לא יניחו לאנשים להסתובב בו, גם אם מדובר בבעלי השטח המעוניינים לעבד את אדמותיהם.

ניתוק התושבים מן העיר ירושלים

תושבי כפר עקב הינם תושבי ירושלים אשר קשורים אל העיר בקשרים כלכליים, תרבותיים, דתיים, חברתיים ועוד. הצורך בשמירה על קשרים אלה מתחדד במיוחד לאור הקשר שבין צריכת שירותים שונים לבין גודל האוכלוסייה, המתבטא במגוון המצומצם של שירותים ציבוריים, כלכליים ותעסוקתיים הקיימים והמוצעים בתחום הכפר. שירותים אלה מאופיינים באופן טבעי ברמה נמוכה של שירותים לאור גודל האוכלוסייה, כגון: מסחר קמעונאי, בתי מלאכה, גני ילדים ובתי ספר יסודיים, ותחנת אם וילד. שירותים נדרשים ברמה גבוהה יותר כגון: משרדי ממשלה ועירייה, מוסדות פיננסיים ושירותי דואר, שירותי בריאות בכל הרמות, מוסדות דת, אזורי תעסוקה מתמחים ועוד, מקבלים מענה בתחומי ירושלים בלבד ולכן הקשר אל העיר הוא חיוני.

גם כיום ישנו קושי רב לתושבי כפר עקב לשמור על אורח חיים נורמלי ועל קשריהם עם ירושלים עקב הצורך לעבור במחסומי קלנדיה וא-רם בדרכם אל העיר. בתוואי המכשול כפי שהוצג לא מופיעים מעברים אשר יאפשרו לתושבים להמשיך ולשמור על זיקתם לאדמותיהם ועל קשריהם עם ירושלים.

סיכום

על אף טענות הצבא כי המכשול אינו מהווה גבול מדיני וכי "ייקבעו הסדרי מעבר סבירים", לא הוצגו הסדרים אלה ולא ברור מה יהיה טיבם.

התוואי המוצע של גדר ההפרדה יקשה על נגישות אוכלוסיית הכפר, תושבי ירושלים, אל מרכזי השירותים השונים בעיר ועשוי להותירה ללא מענה כלכלי, חברתי, תרבותי אשר ירושלים בהיותה העיר המרכזית מספקת עבורם שירותים אלה אשר אינם יכולים להינתן על ידי ישובים סמוכים אחרים.

מבחינת התכנון המוצע לכפר עקב עולה כי תכנית 2521א' מיצתה את הפוטנציאל התכנוני הלכה למעשה טרם אישורה החוקי, כאשר קיים ספק בדבר מימושה של תכנית 2521ב', המצוייה בשלבים הראשוניים של הליך התכנון, והן משום ששטחים נרחבים בתחומה מצויים מעברו המערבי של מכשול ההפרדה. מצב אשר מותיר את אוכלוסיית כפר עקב ללא מענה תכנוני הולם את קצב התפתחותה.

בנוסף לכך, פיתוחם של השטחים המיועדים במסגרת תכנית 2521 א' לתעשייה קלה וכן מתחם למבני ציבור מותנה בהכנתן ואישורן של תכניות מפורטות שתכללנה הוראות של חלוקה חדשה. כידוע, אישור תכניות איחוד וחלוקה הינו תהליך ארוך הנמשך שנים רבות, שבמהלכו מוקפאת הבנייה בשטחי המגורים, התעסוקה ומבני הציבור ובנוסף לכך, הימשכות ההליך מקטינה באופן משמעותי את סיכויי מימושה של תכנית המתאר בטווח זמן שיתאים את תחזיות גידול האוכלוסייה.

בנוסף לכך, שטחה של כפר עקב כ- 2,440 דונם (שנתון סטטיסטי ירושלים 2000), ואילו סך כל השטח המוצע בשתי תכניות המתאר הינו כ- 1,860 דונם בלבד. כך שלמעשה נותרים כ- 600 דונם שטחים לפיתוח העתידי של הכפר ללא תכנון. מרבית שטחים אלה מצויים מעבר לגדר ההפרדה.

מכשול ההפרדה אף יחסום, מתושבים רבים בכפר, את מארג הקשרים החיוני עם העיר ירושלים, המהווה מרכז לשירותים ציבוריים, משרדי ממשלה ואפשרויות תעסוקה.

אם כן, המענה התכנוני המוצע לכאורה לכפר מוטל בספק, ואינו מתיישב עם קיומו של מכשול ההפרדה, החוסם את אפשרויות ההתפתחות הפיסית והאורבנית של כפר עקב.

עבודות המכשול בסמוך לכפר עקב
(ינואר 2003)

מכשול סמוך לקלקיליה
(נובמבר 2002)

קטע מכשול שבנייתו הסתיימה מדרום לסאלם
(ינואר 2003)